

Ajalehes Virulane 1906 järjeloona ilmunud põhjalik ja pikk kirjeldus Taga-Kaukaasia geograafiast, loodusest ja rahvastest ning Abhaasia Suhhumi piirkonna (ennekõike Estonia küla) eestlaste olustikust. Kirjutatud Eestis olles. Taga-Kaukaasia: geograafia, kliima, loodus, ajalugu, rahvad, mäed. Elbrus, Ararat jt. Megrelid (mingrelid, mingreelid), abhaasid, grusiinid, armeenlased (armeenid). Joosep Rezold. Taga-Kaukaasia: Abhaasia: Suhhumi, Estonia, Linda, Neudorf, Kummi (Gumi), Akapa (Agapa), Gnadenberg. Kodori jõgi. Samara eesti asunikud ja nende ümberasumine Taga-Kaukaasiasse ja selle põhjusted. Simbirsk. Estonia küla ajalugu ja sealsete eestlaste elu. Selle kirjutise järg ilmus 1910. aastal ajalehes Virulane, samuti pealkirja all „Kirjad Kaukasiast”. Digiteeris Andres Aule, kirjaviis muutmata.

Virulane (nr. 106), 11. juuli 1906, lk. 2

Kirjad Kaukasiast.

Joh. Pihlakas.

Toimetuse eelsõna. Hea jagu Eesti rahvast elab Kaukasias. Mitu küla. Neile on Kaukasia juba uueks kodumaaks saanud. Nooremad nende seas ei tea oma wanemate kodumaast siin Läänemere kaldal undgi näha. Nad on temast oma wanemate küll käest kuulnud, aga näinud nende silmad teda ei ole. Nemad on näinud ja nemad tunnewad ainult Kaukasiat oma kodumaaks. Wäga iseäraline on see meie sealsete wendade ja õdede uus kodumaa, iseäraline oma looduse, kliima, taimeriigi, loomade, rahwaste jne. poolest. Suguwend J. Pihlakas on enne ka siin, oma wanal kodumaal elanud — kuuleme, mis tema sellest, meie Kaukasia wendade õdede kodumaast ja eneste elust seal maal meile jutustab:

Weel mõni aastakümmend tagasi peeti seda juba „kaugel käinud ja palju näinud” inimeseks, kes teises kolmandas wõeras kirikus wõi koguni teises maakonnas wõi linnas oli käinud. Isegi teisest wallast tulnud isiku kohta öeldi wahest nagu halwaks panewalt: „Wa wõera walla hulgas — teab, kust ilma otsast tulnud!” 1870. aasta ümber oli keegi Tallinna lähedalt mees misgi käsitööd õppides mõne aja Järwamaal wiibinud ja seal nõnda laialt „reisinud,” et ainult jõgi wahel olnud, muidugi oleks Wirumaalegi saanud: Harumaa mees, Järwamaal käinud, Wirumaad näinud — see mees teadis juba ilmast rääkida! Mäletan küll, kui suure huwitusega tema käest wahest „wõeraid asju” järele päriti. Mõisas, kirikus ja linnas oli harilik kaugemal käimine. Mõisniku käsul käidi küll ka wahest kaugemal, näituseks killawooris, aga see mõjus silmaringi laiendamiseks wäga pisut — oli orja käimine, kelle silmade eest peale kohusetäitmise iga muu asi tähelepanemata mööda läks. Palju parem lugu polnud nendegagi, kes hulga aastate järel kroonuteenistusest tagasi tuliwad. Laiema silmaringiga isikuid, kes wabalt reisides mõndagi oliwad näinud ja

õppinud, oli nimelt Tallinnamaa talurahwa seas õige wäikene protsent, sest et niisuguseid endid enamisti juba rahwast lahutasiwad ehk — oma teadmist warjama pidiwad, et mitte kui kardetawad „ässitajad” tagakiusamise alla ei langeks. Ja suurema hulga lihtrahwa arusaamine oli juba ajajooksul sedawõrt puudulikuks jäänud, et ta laiemalt reisijat lihtsalt — hulguseks pidas. —

Ehk mis eestlasel kaugemast ilmast tarwisgi oli teada? Wõi siis kusagil mujal rahwal niisugust õnnepõlwe ja eeskujulikku elukorda wõis olla, kui oma kodukohas armuliste „mõisawanemate” isaliku hoolekandmise all?! „Jumalast seatud” ülemad ja kaseurwa abil „kaswatajad” oliwad wabast eestlasest aas-tasadade jooksul mähkmes lapse teinud, kellel liikumiseks iga wõimalus puudus. Eestlane tähendas ainult „maarahwast”, maainimest, kes ihuliselt ja waimliselt nõnda mahasurutud oli, et ta paremat teada nähtawalt ei tahtnudgi, sest et ta ka *tahta* ei teadnud ja ülepea kumbagit ei tohtinud . . .

Aga laps peaseb omal ajal ometi mähkmetest; kui mitte muidu, siis purustab mähkmed ise — loomulikult kaswamise teel. Hakkas wiimaks eestlanegi orjawaimu mähkmetest wälja kaswama, sirgus sedamööda kaelakandjaks, kes juba üle aia tahtis ja ulatas waadata. Ta hakkas aimama, et meie kalliks ja kõrgeks kiidetud isa- või Maarjamaa, kus inimeste töö- ja werewaew kõik mõne üksiku isanda tuluks tuleb, nii wäga paradis polegi, ja kusagil kaugemal wahest lahedamat elukorda wõiks leida, kui aga — kaugemale peaseks . . . Mõte ei annud rahu; ta hakkas aru pidama, kuidas wäljarändamise mõtet teoks teha ja tegigi, sest:

„Wõru (ja Wiru) maa pool tõusis kära:
Lähme ära siit!”

Ja peagi oli asi nõnda kaugel, et kõigist takistustest hoolimata eestlasi parwedenä Samara ja Krimmi ehk nagu siis öeldi: „soojale maale” rändas. Hiljem asus neid rohkel arwul pea igalepoole laialisel Weneriigi pinnal.

Salata ei wõi, et suuremale hulgale esimestele wäljarändajatele wõersile asumine küll rääkimata wiltsust tõi. Nad sattusiwad wihma käest räästa alla, sest et wõeras keel ja wõerad olud sootuks tundmata, wõeras kliima harjumata oli, — rääkimata olgu reisu raskused, mis sel ajal mõtlemata suuremad oliwad, kui nüüd. Iseäranis Kaukasia rändajatest wõib ütelda, et tuhanded tuliwad, sadanded suriwad ja kõiged kümned uude kohta asuma jäiwad. Sellest hoolimata rändasiwad *uued hulgad* tundmata tulewikule wastu, arwates, et raskemat kui kodumaal kannatada oli, ikka enam ei wõi juhtuda. Kes esimesed raskused jõudsiwad ära wõita ja uude kohta päriselt asuma jäiwad, need on, nimelt Simbirski, Samara, Krimmi ja Kaukasia eestlased, mis nende ridade kirjutajale lähemalt tuttawad — kaugelt paremale elujärjele jõudnud, kui see kodumaa oludes ial oleks wõimalik olnud. —

Nüüd on wäljarändamine küll igapäewane nähtus ja reisimine lõbuasi, aga asumaad ei ole enam naljalt saada — olgu siis kehwemaid kohti raskemate tingimistega. Üksi kaugel Siberis on weel küllalt tühja maad, aga asumiseks head ja sündsat kohta on sealgi wähe leida. Nii heade tingimistega kui esimesed asujad paremaid kohte saiwad, ei ole enam loota; ometi wõib öelda, et kellel kodumaal elamise wõimalus puudub, asumise raskust ei karda ja kopi-

kaid pisutgi üle jääb — laialisel Wenemaa pinnal ikkagi veel kohta wõib leida, kus igapäewane leib ei puudu.

Esimeste wäljarändajate kohta wõib öelda, et suur jagu nendest juba aastate koormal eluwaewast wäsinud wõeras paigas igawest und puhkab, nende järeltulijatest aga on „uus põlw Israelis” ülesse tõusnud, uus sugu Eesti rahwast wõersil sündinud ja ülesse kaswanud, kes endist kodumaad ei tunne, ega raskustest, mis nende wanemad seal kannatanud, midagi ei tea — sellest, kõige seletuse peale vaatamata, aru ei suuda saada. Asus ju suurem hulk esimesi asujaid väga heade tingimistega kroonumaa peale, kus kurjast mõisnikust enam kurja undgi ei nähtud. Ja kus ka paiguti mõisniku maa peale asuti, siis oliwad tingimised ikkagi kodumaa omadest wõrdlemata paremad ja rahwaga ümberkäimine sõbralik ja lahke. Kes niisugustes oludes on sündinud ja üles kaswanud, sel on ka wõimata aru saada, kuidas „eeskujulises” Baltias talurahwast majandusliselt ja waimliselt on rõhutatud ja missugust koeraalandust ja orjameelt nende käest nõutakse. Niisama on suurema hulga kodumaalastele wäljarändanud eestlaste elukord enam vähem tume sest et lühedad kirjeldused ajalehtedes ikkagi selget pilti ei suuda kujutada. Seda ei wõi sugugi imeks panna — wõi meie kodumaalgi eemalolewate kihelkondade ja waldade elukorda täiesti tunneme? Tutwus on ometi, ja see ei kahane, waid kaswab. —

Weri on paksem kui wesi. Igal inimesel — teadagi eestlasel hoiab süda ikka kõige rohkem oma rahwa poole, ilma et ta sellepärast veel kitsarinnaliselt teisi rahwaid põlata pruugiks. Kodumaa ei ole küll enam ühine, sest et tuhanded eestlased on juba kaugel teistes kohtades sündinud — loomulikult siis ka sünnikoha kodumaaks peawad, aga olgu nad wäljarännanud wõi wõersil sündinud — kodumaa eestlastega enam vähem ühendusesse on nad waimliselt ikkagi jäänud. Ühine keel ja kirjandus, iseäranis ajakirjandus on ühenduse tugewamad toed, mida werstatuhanded ega aeg ei häwita. Mõned sajad eestlased wõiwad ka juba toredat ja kuulust Kaukasust kui sünnikohta isamaaks nimetada, mis palju rikkalikumalt ja kergema waewaga igapäewast leiba annab, kui kodumaal loota wõiks. Aga emakeel ja Eesti rahwas jääwad ikkagi ligemaks ja suuremaks waranduseks, nagu Eesti ajalehtede paljus näitab. „Estonia asutuse 65 perekonna peale Suhumis tuleb praegu 50 eks. ümber ajalehti.

Suhumi eestlaste elukorrast ja Kaukasia oludest üleüldse on mitmedgi „täielikka teateid” soowinud, mis nüüd ajalehe läbi jõudumööda teha katsun. Et Kaukasia olud Eestimaa oludest sootuks teistsugused on, siis kipub kiris pikaks wenima; loodan siiski, et lugejatele just wastumeelseks ei saa. — Kaukasia mäed ja loodus, rahwad ja nende elukombed, eestlaste käekäik ja mis aga tähtsamat on, pakub oma jagu huwitust. Teiseks kodumaaks on ta mullegi saanud, sest et seal juba 19 aastat järgemööda olen elanud ja ikka huwitawat leidnud. Praeguse kirja kirjutatan küll kodumaal, Tallinna lähedal Jüris, kuhu paariks kuuks wõerusele sõitsin, sest et endine kodumaa ja sünnikoht ikka meelde ja armsaks jäi, ja isaõuet endiste sõpradega ainus kordgi enne surma näha igatsesin. Üliarmas on küll Eestimaa, wilude ja wihmaste ilmade peale vaatamata, väga liigutaw kodukoha sõprade suur lahkus ja armastus, aga majandusliselt pole mul siin enam midagi peale hakata, pean

warsti jälle päris koju, Kaukasiasse, tagasi tõttama. Käesolewale kirjeldusele on se käik aga oma jagu kasulik: Wõin Kaukasiat teiste kohtadega oma nägemise järele paremini wõrrelda, selle järele, nagu asjad ja olud just praegu on.

Kaukasus ajalooliselt ja geograhwialiselt. Mäed, mägede teed.

8. aastasajal enne Kristust oli Kaukasus Kolchida nime all tuttaw. Kaukasia nime leiame ajaloos kõige enne 479. a. enne Kristust, mis Eschili kurbmängus: „Ahelasse needitud Prometheus” ette tuleb. Tema geograhwialine seisupaik on $46^{\circ} 30'$ — $38^{\circ} 30'$ lõuna laiuse ja $37^{\circ} 20'$ — $50^{\circ} 20'$ ida pikkuse wahel. Suurus 411,324 ruutwersta, inimeste arw 1897. a. lugemise järel 9,248,695, mis kõigest 22,5 in. ruutwersta peale teeb. Tasasemal maal on inimeste arw küll suurem, aga mägedes loetakse selle wastu kõigest 8 in. ruutwersta peale. Mäed lahutawad Kaukasiat kahte osasse. Põhjapoolne osa, Ees- ehk Wladikaukasiaks nimetatud on lage stepp, kus loodus ja kliima muu lõuna-Wenemaa osadega ühesugune on. Selles jaos on Stawropoli kubermang, Teeri ja Kubani oblastid ja osa Dagestani oblastist. Lõunapoolne osa, Taga- ehk Trans-Kaukasia, ühes mägedega on sootuks teistsugune — sellest osast just kirjutada tahangi. Taga-Kaukasiast on järgmised kubermangud: Tiflisi Kutaisi, Mustamere, Baku, Elisawetpoli ja Eriwani, siis weel Karsi ja Dagestani oblastid. Linnasid on Kaukasiast üleüldse 80. Nendest suuremad: Pealinn Tiflis 161,000 inimesega, Baku 112,000 in.

Kauk. mäed algawad Noworossiiski linna ümbrusest, täidawad terwet hommikupoolist Mustamere randa ja ulatawad Kaspia mereni. Nende pikkus on otsejoones 1100 wersta (kõwerdustega 1420 w.), laiuti 90—200 wersta. Koletu kõrged on need mäed. Suurema osa kohtadesse ei ole weel ühegi inimese jalg saanud, isegi kiskja loom, ka mitte kaljukits ei pease igalepoole, üksi õhuriigi kangelane kotkas wõib seal saagi järele luurata. Kes Mustamere hommikupoolist ranna äärt mööda esimest korda Noworossiiskist Batumi sõidab, sellel jääb imestuse pärast küll suu lahti: ta wõib kõik see tee, umbes 500 wersta, laewalaelt mägede kohutawat suurust, toredust ja ilu imestada. Suurepäralisemat pilti wõib waewalt weel leida. Mõned algawad kohe mere äärest ja tõusewad rindlademikus kordkorralt kõrgemale. Rindade wahel on laialised ja sügawad orud, 5, 10 ja 20 wersta laiad, elanikkudega täidetud, kus loodus juba tropika laadi, wärwide sära silmipimestaw on. Nagu tagumine mäerind esimesest palju kõrgem, nõnda on ka selle taga olew org esimesest palju kõrgemal — kuigi see mäerinnalt waadates silmale päratu sügaw näitab. Orgude põhi ei ole ka sugugi tasane.

Virulane (nr. 107), 12. juuli 1906, lk. 2

Ülewalt waadates paistawad wäikesed künkad ja wõsastikud silma, aga kui alla läheme, siis märkame, et org isegi päris mägestik ja nähtud künkad õige mehised mäemürakad on, mis wahest tuttawa kauge Munamäe mitmekord-

selt üle löövad. Wõsastik on aga põline mets, missugust kodumaal naljalt ei leidu.

Mäerinnad ise ei ole ka sugugi tasased kõrgustikud, vaid igakujulised, mis aga mõelda võib. Kohati on ka tasast kõrgustikku, mis eemalt nagu müürid ja wiljarõugud paistavad, aga üks ikka kõrgem kui teine; sealsamas näeme, nagu oleks määratu saag, hambad ülespidi, seismas, millel muist hambaid otsast katkenud ehk hoopis wahelt välja murdunud on; siin määratumad heinakuhtjad, seal hiigla kiriku tornid jne. Wahepeal on lõhestikud, kuhu põhja ükski surelik ei ulata vaatama — kuhu ka päike iial ei paista. Eemalt waadates ei või mägede wahel olewatest laialistest orgudest midagi märgata, näitab kõik ühesugune ilmatu mägede rägastik olema, millede igawese lumega kaetud ladwad kõrgele üle pilwede taewasinasse tõusewad. Kõrgemad tipud on isegi lumepiirist ülemal: Seal harwas õhus ilmaruumi kange külma käes on paljas tarretanud kalju.

Mägesid üle 12,000 jalga (3½ wersta) kõrged on Kaukasias üksi juba 150 tüki. Kõige kõrgem on üleüldiselt tuttawaks saanud Elbrus, mis kaukaslased ise Mingi-tau nimetawad. Tema kõrgust loeti 18,470 jalga (5½ wersta), kuid tõendatakse, et uuemad mõetmised koguni 24,000 jalani ulatada. Elbruse järgmised on: Doich-tau 17,054 jalga, Schkara 17,049 j., Koschtan-tau 16,881 j., Dschangi-tau 16,564 j., Kasbek 16,546 j., Abisch 16,291 j. ja Tetnuld 15,914 j. kõrged. Räägitud mägestikku hüütakse ka suureks Kaukasiaks. Musta ja Kaspia mere wahel keerab üks mägestiku haru rohkem lõunapoole, seda hüütakse väikeseks Kaukasiaks. Selle tähtsamad mäed on: piiblist tuttaw Ararat 16,916 j., väike Ararat 12,840 j. kõrged ja mitmed teised.

Kui meie Suhumi ümbruses kusgilt kõrgema koha pealt waatame, siis näeme igal pool, ka üle Musta mere, ainult igawese lumega kaetud mägede rägastikku. Nagu hommiku rannas Kaukasia, nõnda algawad Musta mere lõuna rannas kohe mere kaldalt Väike-Asia mäed peale. Ainult Rioni jõe org teeb väikest wahet. Iseäranis selge ja tore on waade sügisetel päewadel peale lõunat. Muidugi on parem kui weel pikksilm käepärast on. Tundide kaupa võib siis waadata ja mõtetes ilutseda, kui aga enne waewaks wõtame kuhugi kõrgustiku peale minna. Must meri näib nagu suur järw jalgade ees olema. Üle mere nurga noore lõuna poole waadates aimame mägede taga piiblist tuttawaid kaksikjõgede Eufraati ja Tigrise maid, kohti, kus Abram kord elas ja käis jne., mäed, mis rohkem paremat kätt lõuna ja lõuna-õhtu pool mere taga seisawad ja lõpuks kaugusesse ära kaowad, kujutawad meile Väike-Asiat, Ilm. raam. nimetatud tuttawa seitsme kogudusega, mis kogudused aga ammu maa pealt kadunud on. Endised kuulsad linnad, mahaarwatud Smürna, on kas waremetesse wajunud ehk — nende asetgi ei tunta enam! Reisimine on seal nüüd koguni kardetaw, üksipäini sootuks wõimata — rõowlite pärast — Väike-Asiast kaugemal lõunapool seisab pühamaa Jerusalemma linnaga, aga liig rasked tundmused täidawad hinge neid kohte waadates. Kus on kuulsad linnad Tirus ja Sidon, kus Koratsin ja Petsaida, kus Daweti päris osa ja Poasi põllud jne.? Kuulus ja õitsew maa, mis omal ajal piima ja mett jooksis, on kõrbeks, tema uhked linnad aherwarteks, suurte siilide ja öökullide asupai-gaks saanud! . . . Jerusaleml on küll alles, kuid mitte niisugune, kui seda enes-

tele pühast kirjast lugedes oleme ette kujutanud. Kui raudtee rong Jerusalemmas peatub ja konduktor karjub: „Jerusalem, Jerusalem, kes tahab maha minna?” siis näitab, nagu arusaamata, kuidas pühaliku kõlaga Jerusalemma nime nii igapäewaselt wõidakse tarwitada? Kõike seda kisa, kära ja hommikumaa mustust nähes ei suuda kuidagi uskuda, et tõepoolest kuulsas ja piiblinnas Jerusalemmas oleme! Jätame siis Jerusalemma, kuhu kogemata juhtusime ja astume Juuda mägedest Kaukasia mägedesse tagasi.

Määratumad warandused on Kaukasia mägede põues warjul. Seal on kulda, hõbedat, elawhõbedat, nikkelt, kiwisoola j. m. Arwatakse ka kallid kiwa olema. Koguni wähe on mägede rikkusest siitsaadik mõnda päewawalgele toodud. Oli ju Kaukasus oma metsiku rahwa ja ligipeasemata mägede pärast tänini muust ilmast üsna lahutatud. Puuduwad ka läbikäigu teed. Määratut kapitali kulub enne teedetegemiseks selles laias ja kolekõrges mägede rägas; ilma teedeta on sootuks wõimata mägestiku warandusi tarwitada. Üksi metsade rikkus on määratu, aga tarwitada wõib koguni pisut, nimelt seda, mis ranna ja ääre lähedal hõlpsamalt kättesaadaw on. Ühes ainsamas orus Suhumi läheduses on Kaukasia palmipuude wäärtust üle 3 miljoni rbl. takseritud, aga kättesaamiseks pole praeguses korras vähematgi lootust. Takserijad lasti kõite ja ahelatega alla. Tähendatud Kaukasia palmi ehk samshiti-puu on väga kallis; teda müüdakse 20—30 kop. nael. Nimelt tarwitawad teda puu sisse pildi lõikajad. On nõnda raske, et see põhja wajub. Kõrgel mägedes, allpool igawest lumepiiri, on jälle põlised ja päratumad okaspuu metsad, mida üksi jõgede äärest tarwitusele on saadud wõtta. Palgid lastakse koletust kõrgusest alla jõkke ja juhatakse weewoolul soowitawatesse kohtadesse.

Peale raudtee, mis Batumist Tiflisi kaudu üle mägede Kaspia mere äärde Bakusse wiib, on üksainus tee, kust wankriga üle mägede saab, nimelt Grusia sõjatee. See algab Wladikaukasia linnast ja läheb Tiflisi. Esiteks tuleb Darjali lõhestikust läbi minna, kust ka Tereki jõgi läbi jookseb. Tereki jõgi tuleb kõrgetest mägedest ja saadab oma wett silmipimestawa kiirusega alla, paiguti selgeks wahuks muutes. Wee koha on kõrwulukustaw. Mäed tõusewad mõlemil pool Darjali lõhet pead pööritawasse kõrgusesse. Räägitud tee on mäe külje sisse raiutud ja tõuseb lõhestikust läbi jõudes ühtelugu kõrgemale, kuni wiimaks ka kesksuwel tee ääres sügaw lumi seisab. Sellega oleme siis juba igawesest lumepiirist kõrgemal. Külma sunnib rohkem riidet selga tõmbama ehk wankritest wälja tulema ja jala joostes sooja tegema. Kaugele, kaugele wõib siit waadata; tore on waade. Muidugi on teekohaks wõrdlemisi madalam koht walitud, aga sellegipärast seisame nüüd juba $2\frac{1}{4}$ wersta kõrgel. Siin on tee kõrgem koht, mägede keskpunkt. Allatulek on nõnda järsk ja hirmus, et kohkuma ja pead pööritama ajab; ei suuda kuidagi uskuda, et siit wankris wõimalik on eluga alla peaseda. Kuid hobused on selleks hästi õppinud ja reisutõld on wiimaks õnnelikult alla jõudnud. Alla tulles hakkas ikka kordkorralt soemaks minema. Esiteks metsad, siis wiljapuude aiad, wiigi- ja wiinapuud jne. Päril alla jõudes näitab, nagu oleksime korraga kuhugi tundmata muinasjutulisele imedemaale tulnud. Soojus on suur, taewas tumesinine, õhk väga läbipaistew. Wiimane tuleb sellest, et siin õhus rohkesti niiskust (weeauru) on, mis puhtast õhust paremini läbi paistab. Kõiksugu tropikapuud ja roosid kaswawad ja õitsewad siin; kõik näitab nii paradiislik, wärwide sära

nii nõiduslik-tore, et kaua aega imestama pead. Oleme ju nüüd Taga-Kaukasias, millest eespool rohkem räägin.

Virulane (nr. 108), 13. juuli 1906, lk. 2

On veel üks teine tee olemas, nimelt Osseti sõjatee, mis 9.870 jalga kõrgele tõuseb ja Kutaisi linna välja viib. Ligemalt ma seda teed ei tunne, öeldakse ainult, et see wankri sõiduks liiga hädaohtlik olla. Enamisti tarwitawad seda mägede päriselanikud ratsa läbikäiguks. Siis oleks veel Derbenti õenestee nimetada, mis mitte üle mägede, waid Kaspia mere randa mööda edasi viib. Wanal ajal on palju Asia rahwaid Persia kaudu seda teed Europasse rändanud.

Nagu öeldud, on mägedes paljudesse kohtadesse peasemine sootuks wõimata. Teistesse kohtadesse wõib ainult elu kaalu peale pannes, kõigesuurema waewaga peaseda. Aegadejooksul on sinna wäikesed teerajad kulunud. Kui jala enam ei jaksa ehk ei julge edasi ronida, — inimesel kes veel harjumata, hakkaks pea pööritama ja tingimata sünniks õnnetus — siis wiivad wäikesed, selleks õpetatud mägede hobused ratsa edasi; pead ennast aga täiesti oma saatja ja tema hobuse hooleks usaldama. Paiguti wiib kitsas radakene, 1—2 jalga lai, mäe külge mööda otse sügawuse ääre pealt läbi. Kõrwale hoida ei saa karwakestgi. Ühelpool tõuseb järsk mäesein otse loodis, paiguti koguni kummimoodi taewa poole, nii et määratud kaljud ähwardawalt pea kohal ripuwad; teiselpool aigutab niisama põrutawalt koletu sügawik wastu, kuhu waadates külmajudinad üle ihu käiwad. Juba Tallinna Olewiste torn, mille kõrgus kõigest 434 jalga mõedab, peetakse kõrgeks, ja mõnigi arwab, et sealt otsast alla waadata ei julge. Aga mis sa sõber siis teeksid, kui sa Kaukasia mägestikus kusagil sügawuse serwal seisaksid, kuhu terwelt 16 Olewiste torni üleikuti peaks panema enne kui wiimase tipp sinu juurde ulataks (kuristiku sügawus on umbes 7000 jalga)?! Ka pole seal misgit wõret ega warju, kust kinni hakata ehk kuhu toetada wõiks, pead nagu hiigla karniisi mööda edasi minema, kus laius aga sedawõrt wäike on, et waewalt sinu enese täis ruumi leidub, kui seda tarwitada mõistad ja — tasakaalu ei kaota, hobuse seljas ripud aga teise jalaga juba sügawuse kohal. Häda kui teine wastu juhtub tulema; mööda saada on koguni wõimata, tagasipöörduda niisama! Jala wõib veel kõigesuuremat ettewaatus tarwitades kas pikki teed pikali heita, et teine sinust üle astuks, ehk kui kardetawat teed weidi on tulnud — tagurpidi taganeda, ratsa on seegi wõimata.

Iseenesest on mõista, et kõrgesse mägedesse üksi ei usaldata reisida, waid seltskonnas ja palgatud teejuhtidega. Kui ka allpool lumepiiri üksi veel hõlpsam teed leiaks ja läbi peaseks, siis teewad seda kiskjad elajad ja metsikud mägede rahwad koguni wõimatuks. Seltskonnas, kui veel teejuhid ustawad on, pole selleks kartust. Päris hädaohud algawad alles gletscheri peal, milleks tublisti olgu ette walmistatud. (Igawese lume piir kõigub 8900—12500 jala wahel, sedamööda kas mägi rohkem lõuna wõi põhja pool, merele lähemal ehk kaugemal on ja veel mõnel muul põhjusel. Gletscheri madalam piir on

5700 jalga, kuna gletscheri jälga endisest ajast juba 800 jala kõrguses leitakse). Tahame kõrgele ronida, milleks hea hulk päewi ära kulub, siis peame kõigepealt saapad muretsema, millede taldadest naelad nõnda on läbi löödud, et terawad otsad väljaspool jäässe ja kaljusse kinni hakkawad. Teiseks olgu tugew ja pikk rautatud kepp, ühes otsas tuur, teises teraw ja tugew konks, kolmandaks seljas kantaw piiritusekook soenduse- ja söögitegemise-abinõuks, jne.

Gletscheri peal pole ka hoostega midagi teha — peame jala ronima. Sada surma ja wiiskümmend wiletsust wahiwad meile siin wastu. Siin wõib meid kukkuw jäämürakas, seal lume lawiin enesega ühes wiia, wõib kange torm alla puhuda, ehk ka jalg pisut wääratada wõi keha tasakaalu kaotada ja — kadunud olemegi! Tuleb ette, et muidu edasi ei saa, kui peame kepi konksu pea kohal rippuwa jääpanga sisse lööma ja kepi abil siis endid üles winnama, terve kehaga pealpool pilweid määratu sügawuse kohal rippudes.

Hirmsad tormid ja lumetusid möllawad tihti mägedes, iseäranis talwel. Kewadel ja suwel, kui lumi ikka kordkorralt kõrgemalt sulab, langewad wäga tihti lawiinid alla. Ka torm ehk mõni kotkas wõib mahalastes kusagil kõrguses weidi lund liikuma panna, mis allapoole weeredes ikka suuremaks kasvab ja lumepiirist läbi jõudes juba määratuma mäena hirmsal kiirusel alla wajub. Alamal on põlised ja wägewad okaspuu metsad. Üks minut — ja metsa pole enam olemas! Nii laialt, kui lawiini pikkus ulatas, on mets kui hiigla wikatist maha niidetud, otsani ära pühitud. Ühes kõigega langeb lawiin ikka alamale, kuni wiimaks kusagil orus wõi madalikus peatama jääb — sulades suurt wett sünnitades. Inimestel, kes mägedes lawiini teele ette juhtuwad jääma, ei ole peasemist. —

„Kui mägedes käimine nii hädaohtlik on, mis tarwis sinna otsa siis poisikeste wiisil ronida?” küsib ehk lugeja. Selle peale wastan, et wahest ikka ka tarwitused minema sunniwad — mis teha, kui teede puudusel hõlpsamalt ei pease; teiseks on sarnast reisu niihästi terwisekosutuseks, kui ka teadusliseks otsarbeks wõi lihtsalt silmaringi selgitamiseks waja: inimene peab ikka ennast eluhädades karastama, et raskemal tundidel pead ei kaotaks ja elumere laenetel põhja ei wajuks, nagu see willawakkas hoitud memmepoegade ja tütardega hõlpsasti sünnib. Kolmandaks aga ütlen, et kui laitjal sellest wähegi aimu oleks, missugused tundmused pealpool pilwet rinda täidawad, ta oleks walmis minuga seltsis reisu kõrge mäeotsa läbi tegema. Katsume seda paari sõnaga endile selgeks teha.

Mida kõrgemale, seda kergemaks lähewad kõik asjad — meie ise niisamuti. Kui meie all näituseks 5 puuda sülle tõstame, wõime pealpool pilweid wahest 10 puudaga sedasama teha. — See tuleb sellest, et meie peale rõhuw õhusamm kõrgel juba tüki lühem ja hulga kergem on, — on ju õhk just maapinna lähedal kõige tihedam ja raskem, mis meist mäe ladwale ronides allapoole jääb. Kas ka see, et maakera külgetõmbamise wõim kaugemal nõrgem on, selle maa peale mõjuda suudab, teadwad teadusemehed paremini. Ütleme, et meie umbes 4 ja 5-e wersta wahelises kõrguses seisame. Rääkimata waewa oleme küll näinud, aga see kõik on unustatud. Kui meie lähekorras just mõnda lawiini wõi jääkogu langemist ei juhtu olema, siis on kõik nii waikne kui

haua rahus. Maapealt ei kosta enam ühtegi healt ülesse. Südamesse asub üliarmas tundmus; hinges kujuneb, nagu oleksime tõesti igatsetud rahuriigi kuldrannale, õndsate waimude asupaigale jõudnud. Kui ülepea kohta olemas on,

„kus waenlane ja wihamees
on ümber kaela silmawees,”

nagu Reinwald laulab, siis wõiks see just kõrgete mägede otsas olla.

Virulane (nr. 109), 14. juuli 1906, lk. 2

Siin on süda rahumõtetest täidetud, et ta kõigesuuremale waenlasele heameelega tahaks andeks anda — kui ta aga seal oleks . . . Huwitaw on ka waadata, kuidas madalamal meie jalge ees pilwed sinawad. Wäikene udutombuke hakkab ennast korruga tuule ja õhu mõjul lõngakera wiisil suuremaks kerima ja keerutama; lähemal minutil näitab nagu aetaks hiigla kangast rulli ja peagi on pisukestest pilwedest nagu mehe „kämmel” suur pilwekogu saanud. Meie juures ülewal on waikne ja paras talwe ilm, aga pilwedes näib tuul mässama, sest nad segawad ja mässawad nagu laenetaw meri ja ka õrna tuule koha on kuulda — ülespoole õredasse õhuse ei kosta see aga hästi. Pealtpoolt hiilgab pilwe nagu Moosese pale, kuhu hästi waadata ei wõi, kuna altpoolt warjust mustad tombud nagu öö-tondid põrguhaua sügawusest omakorda üles hiilgusele tõusewad. Ütlemata tore on ülevalt waadata, kui Kõigewägewam pilwedes kõige uhkemat käekirja piksemürinal wälgu ja tulega kirjutab! Kahju, et meie seda hästi lugeda ei mõista! . . . Müristamine kostab ülesse õige nõrgalt ja õrnalt.

Ehk meil ülewal küll armas ja waimustaw tundmus on, ometi ei wõi meie õreda õhu pärast kauaks nõnda kõrgele jääda, — silmist ja kõrwust hakkab weri wälja tungima. Mida alamale, seda raskemaks läheb süda ja alla jõudes läheb hulk aega enne kui hinges endise tasakaalu kätte saame. Tundub, nagu oleks meid õndsate riigist wõi eedenist wälja aetud! —

Kõige kõrgemate tippude otsa, nagu Kasbek, Ararat jne., on küll väga harwasti mõned julged reisijad ja uurijad roninud, ja Elbrust peeti wiimase ajani mäeks, kuhu tipule ükski surelik ei pease. Mõni aasta tagasi läks ühel tähtsal Inglise reisijal, kes ennem juba paljude tähtsamate mägede otsas, nagu Montblank, Ararat, Tsimbarasso jne. oli käinud, õnneks oma saatjatega ka Elbruse tipule saada. Elbrus seisab nagu määratu heinakuhi päris üksikult teiste mägede wahel, millest eemalt waadates muidugi aru ei saa — ühineb kõik üheks ilmatuks aherwarreks wõi risuhunnikuks nagu Tallinn Ülemiste mäelt waadates. Suur on see kuhi ikka küll; wistist ei jõuaks tast terwe maailma neljajalgsed ühe aastaga jagu saada! Tema suurust wõib aimata, kui tähendan, et Elbruse jalalt ülesse minema hakates umbes 70 wersta ära tuleb käia, enne kui igawese lume piirile, umbes 11,000 jalga kõrgele, saame. Sealt tuleb lume ja jää liugustiku üle 30 wersta eluhädaga ronida, siis alles saame peatipu (konuse) alla. Tal on kaks konust, kuid teine, wäike Elbrus, on hästi mada-

lam, ja näib eemalt nagu õlanukk wälja. Konuse alla, umbes 17,000 j. kõrgele, oliwad küll paljudgi käinud, aga sealt kõrgemale konuse (tipu) otsa ei pease-
 nud ükski. Julgus lõppes südimatelgi otsa. Kui tähendatud inglasel, kelle nimi
 kuidagi meelde ei tule, see ometi õnneks läks, siis ei uskunud seda keegi; teda
 peeti lihtsalt luiskajaks. Kuid südi mees ei annud jonnist järele; ta ronis uuesti
 ja pani tõendusemärgiks tipu otsa lipu lehwima, mida alt pikasilmaga waada-
 tes igaüks näha wõis. Nüüd usuti muidugi ja imestusel polnud enam piiri.
 Terwe öö ja poole päewa wiibinud ta ühe kaaslasega ühes Elbruse tipul; tei-
 sed saatjad jäänud koonuse alla ootama. Huwitus olnud suurem kui kange kül
 (Elbruse tipul on isegi kõige palawamal ajal 30° kraadi ümber Celsiuse järele
 külma) ja hingamiseks liig õre õhk. Kõik teised mäetipud paistnud kaugel all
 madalas olema; ta seisnud nagu pajapõhja peal ja silma nägemise järele olnud
 arusaadaw, et maa ümberringi igalt poolt alla wajub — teise sõnaga, et maa-
 kera ümmargune on. Nõnda kaugele ulatub silmaring. Õreda õhu mõjul
 paistnud planeedid hoopis suuremad olema; tuttaw koidutäht Wenus sünnita-
 nud tõusu ajal üsna ehmatust. Elbruse wari paistnud päikesetõusu eel ja ajal
 väga toredalt, nagu määratu post ilmaruumis olema, ehk nagu Archimedese
 kang, mis päikese tõusuga kordkorralt alamale wajudes sinna kõrwale luule-
 pilti loob, nagu tõstaks Archimedes praegu kangi otsa peal rõhudes — maa-
 kera paigast ära . . . Need on tähtsamad iseäraldused — inglase tähelepaneku
 järele.

Virulane (nr. 110), 15. juuli 1906, lk. 2

Palju wanu juttusid ja legendasid on Elbruse kohta olemas. Näituseks räägib
 üks, et mäe tipul määratu pika habemega, kotka küüntega, raskesse raud-
 ahelasse neetud hall wanamees istub. Silmad põlewad tal kui tulised söed.
 Kui ta tulises wihas ahelaid katkestada püüab, siis wehiwad wälgud, põrutab
 pikne ja wäriseb maa, sest tal on määratu jõud. Tema hingamine muutub
 tormiks ja silmapisarad jõgedeks, mis kange kohinaga wahutades alla jookse-
 wad. Alguses olnud ta üks Jumala lähidatest waimudest, ise Jumalaks saada
 tahtes hakanud ta mässama ja saanud selle eest igawessesse piinapõlwe Elb-
 ruse tipu külge kinni köidetud. —

Ararati mägi seisab kolme riigi: Wene, Türgi ja Persia piiril. Nime kaudu on
 ta igale lapselegi tuttaw. Jäi ju piibli järel Noa laew sinna seisma. Noa järel-
 tulijatele on ta palju wiletsust sünnitanud, sest ta on wanasti tulepurtskaw
 mägi, kus tihedad maawärisemised sünniwad. Maawärisemist tuleb terwes
 Kaukasia ette, aga mitte nii rasket kui Ararati ümbruses. Umbes 60 aastat
 tagasi häwitas maawärisemine mäe peal olewa ristiusu kloostri ja küla
 terwelt kõige inimestega ära. Palju häwitust sündis ka seal ümbruses. Mäed
 kõikusiwad kui mängukannid maaaluse tõuke ees; ehitused langesiwad kok-
 ku ja kiwa sadas kui rahet alla — hulka õnnetumaid enese alla mattes. Mitte
 just tihedad ei ole siin maawärisemised, küll aga rasked ja hirmsad.

Kaukasia mägede suurus üksinda on rohkesti 100,000 ruutwersta, mägede
 elanikka weidi üle miljoni; nii siis tuleb mägede ühe ruutwersta peale kõigest

10 inimest. Tasasemal maal on nende arw sedawõrt tihedam, nii et terwe Kaukasia peale, nagu ennem tähendasin, iga ruutwersta kohta 22½ inimest tuleb.

Kliima, jõed, taime- ja elajariik.

Ees-Kaukasia kliima ja looduse kohta pole midagi iseäralikku ütelda; see osa, mis mägede ringkonnast wäljas põhjapool, on tasane ja lage stepimaa, nagu seda lõuna Wenemaal päratu palju on. Siin kaswawad nisu, rukis ja kõik põhjamaa wiljad. Eestimaaga wõrreldes on maa muidugi palju parem, talwe on lühem, suwi pikem ja palawam; talwised päewad on pikemad, suwised ööd niisama pikemad ja — pimedad. Põhjamaa walged suweööd — koidu ja hämariku armutunnid — lõpewad juba Moskwa ümbruses. Taga-Kaukasia on hoopis nagu teine ilm. Iseäranis all orgudes ja ülepea madalamatel kohtadel Mustamere rannal on taimeriik iseäranis lopsakas ja tore. Siin maksab juba ringi waadata.

Geografialise seisupaiga poolest ei ole Taga-Kaukasia weel tropika- wõi päewa-pöörjoone alune maa. Päewa-pöörjoon ulatab kõigest 23 1/3 kraadi mõlemile poole ekwatori. Taga-Kaukasia kõige toredam koht — Suhum-Kale seisab aga 42—43 põhjalaiuse kraadi peal, s. o. umbes 19 kr. tropika-joonest, kus päike 9. junil otse peakohal seisab, eemal. Kui siin kliima ja loodus siiski tropikataoline on, siis tuleb see sellest, et mägestik, mille kolekõrgetelt tippudelt meid juba tore waade niiwäga huwitas — põhja-õhtupõhja ja hommikupool kui hiigla sein külma eest warjuks on. Lõuna- ja õhtupool on jälle Must meri, mille jahe õhk suwe palawust sedawõrt jahutab, et siin kliima paras ja ühetaoline on, nagu sarnast Taadi taewa all waewalt kusagil mujal leida wõib. Päewa käes kipub suwe ajal palawus küll liiale minema, sest et päike kõrgelt, silmaga waadates peaaegu pea kohast üle läheb, ja käies tarwitatakse enamisti päewawarju; puude all wilus näitab aga kraadiklaas kõige palawamatel suwepäewadel 25—28° R., kuna mere poolt jahe tuuleõhk puhub, nii et päewa käes töötaja igal ajal jahutust leiab: puid ju siin ei puudu ja töötajal pole ka niisugust sundi, et puu all puhkamiseks aega ei jätkuks. Talwel selge öödega langeb elawhõbe kraadiklaasis harwasti alla 0, on wara hommiku wahest 2—4 kr. külma, aga isegi külmemal päewal on ikka weel mõni kraad sooja. Juhtub ka, et mõnel aastal nädala päewad pisut lund maas on, aga enamisti pole sedagi: südatalwel sajab ainult rohkem wihma kui muul ajal, wahel sekka ka rätsakat, mis aga kohe ära sulab.

Ühetaolise pehme kliima tõttu on siin mõnedgi mujal tuntud kurnajad haigused kas õige wähesed ehk hoopis tundmata. Rõuge, leetri, sharlahi ja silmahaigust tuleb nõnda harwa ette, et sellest ikka ainult nimekaudu räägitakse, aga lähemalt midagi ei teata. Tiiskusesse ei jää siin üksigi, see on juba üleüldiselt tuttaw, ja kes mujalt tulles kergesti selles haiguses on, paraneb siin weel äragi, kuna raskesti tiiskusehaiged, vähemalt kergitust leides, elupäewi pikendawad. Alaline ja peahaigus on siin halla- ehk külmtõbi, mis jälle kodumaal koguni haruldane on. Kus taimeriik nõnda jõudsasti ja ülilopsakalt kaswab, nagu siin, seal peab ka õhus rohkesti niiskust olema — ja liig niiskus

külmatõbe sünnitabgi.*) Ilma külmatõbeta ei jää siin ükski, aga ta ei ole enam sugugi raske — meie ei pane seda nagu tähelegi. Elasin 6 aastat Wolga kaldal, kus külmtõbi palju raskem oli: raputas nii, et kuku wõi nahast wälja. Suhumis ei raputa aga sugugi, on esiootsa ainult weidi külmawärinaid, pea pisut uimane ja nagu wastik tundmus. Wõta kohe hininipulbrid 1/8—1/6 solotnikku sisse (seda mõni päew järjestikku korrates), siis ta raskemalt ei tulegi — oled sõbrast mõneks ajaks täitsa lahti. Ühte tuleb ta nädalate, teist kuude, kolmat aga aastate tagant uuesti vaatama, nagu kellegi terwise olu üleüldse on. Surmatõbi ta ei ole. Kui kohe hinini sisse ei wõta, läheb muidugi kordkorralt raskemaks. Kõhutõbe juhtub meil ka, aga kõige kardetawam haigus on siin kopsupõletik, mis aga harwa juhtub. Suhumi asumise ajal oli külmtõbi tõesti väga raske, — Suhum sai surmamaana kurwalt kuulsaks. Sest maa oli siis läbi-peasemata suure metsa all ja õhk mädanikust rikutud. Nagu siin taimeriik ruttu kaswab, nõndasama ruttu ta ka niiske õhu ja alalise soojuse käes mädaneb, ja metsaalune oli kõiksugu taimeriigi jätistega täidetud. Nüüd on need ajad ammu unustatud.

Nüüd pöörame aga Kaukasia taimeriigi juurde jälle tagasi. Tahame taimeriigi mitmekesisusega endid lähemalt tutwustada, siis on seda kõige mõnusam kusagilt jõemadalikust ülespoole minnes teha. Sellepärast tutwustame endid esmalt Kaukasia jõgedega. Et ka mägestiku jõed tasasemaa jõgedest hoopis iselaadi on, siis ei ole üleliigne ka neidgi weidi waadelda. Siinsed jõed algawad endi jooksu kõrgelt pilwepiirilt — kõrgusest, kus jää ja lumi kesksuwel iganes weel sulada jõuab ja jooksewad, wähehaawal ikka suuremaks paisudes, koleda kiiruse ja kohinaga allapoole. Kõige kiirema jooksuga on Terek, millest öeldakse, et ta oma wäärilist terwes ilmas ei leia.

Kõiki jaoskondasid üksikult kirjeldada pole tarwis; aitab küll, kui Estonia asutusest läbi jookswa Kodori jõe kaldale astume. — Pilt, mida me siin näeme, esiteleb ennast enam vähem iga teise Kaukasia jõe juures, — kuigi ehk selle erandiga, et mägedest põhjapoole jookswate jõgede ümbrus looduse ilu poolest taha jääb. Kodori jõgi on Estonia ümbruses kohati 1—2 wersta lai. Harilikult ei ole ta sugugi wett täis: ainult üksikud suured wõi vähemad ojad jooksewad mööda kõrgustikku alla. Nende weejooks on väga kiire, sellepärast pole nad ka sugugi sügawad. Enamasti igal pool wõib jõest jala ehk ratsa läbi saada. Kus wesi juba üle põlwe ulatab, seal pead kõige jõuga hoidma, et sind alla ei wii — nõnda käre on woolus. Paadisõiduks on Kaukasia jõed hoopis sündmatad. Paiguti leidub ka tasasemaid ja sügawamaid kohte, kust hästi kala saab. Ojade wahel olewad saared on enamasti suurt metsa täis; wõeras ei tahaks eriti uskudagi, et siin suur jõgi wõib olla. Aga kõik on muutlik. Kui palawatel suwepäewadel mägedes rohkesti lund sulab ja lawinid alla langewad, hakkawad ojad ühinema ja jõgi paisub suuremaks. Kui siis weel suured sajud juhtuwad, waat' siis kuidas Ahti hullama hakkab! Mõne tunniga on jõgi ääreni täis; wesi woolab silmipimestawa kiirusega, põliseid puid ühes juurtega, isegi kiwa ja kaljupankasid kaasa kiskudes, kohutawalt kohisedes mere

* Mõnelt poolt tõendatakse, et halltõbe wõi malariahaiguse põhjuseks ja sünnitajaks pole mitte niiske kliima — waid isesugused *sääsed*, mis lõunamaades elutsewad. Jõuab keegi enast hoida, et need sääsed teda hammustada ei saa, siis ei jää ta kunagi malariasse haigeks.

poole. Sarnane weeneitside hull-julge tantsupidu wõi Plutoni pulmasõit wältab ainult päewa, harwasti kaks, ja siis on jõgi jällegi endises olekus, kuid wälimise kaju poolest mitmeti muutunud: kus enne kõrged kohad ja saared oliwad, sealt jooksewad nüüd sügawamad ojad, kuna endised hauad ja jõesängid, weewoolul liiwa ja kiwidega täis on aetud — saarteks on muutunud, kus warsti wõsastik peale kaswab. Aasta kahe pärast sünnib juba teibaid wõtta, neljandal latta ja 6—7 aasta pärast peenemaid palka raiuda — kui uus weewool saart enne ei häwita. Lisan kohe juurde, et üksi jõesaarte peal mets nõnda ruttu kaswab, kuna ta weidi kõrgemal selleks ikka kauemat aega tarwitab: siisgi ei kaswa mets siin kaugeltgi mitte nii pikka, kui näituseks kodumaal. — Wõib ju puu siinses soojuses ja niiskuses pea aasta ümber kaswada. Ülepea ei wõi siinseid jõgesid sugugi uskuda. Kõrgel kaljude wahel puudub neil weel wabadus, aga allapoole jõudes muutuwad nad aina tujukate ja wallatute poisikeste sarnaseks, kes teise mehe wiljas armastawad kukerpalli lasta. Nimelt uhub kiire wee wool, iseäranes suure wee ajal, palju head maad ära — kaswagu seal peal wõi kõige kallim wili, mis warsti rohket saaki tootab anda — temal ükskõik! Koht muutub jõe põhjaks ja wiimaks saareks, kus peale metsa, mida meil muidugi küllalt, midagi kasulikku ei kaswa. Wäga palju kõige paremat maad on Estonia ja teistest küladest Kodori jõe alla jäänud — jõgi on ennast, nagu mõni wõimumees kunagi, külade kulu peal laiendanud. Näituseks oli nende ridade kirjutajal Kodori kaldal wäga hea krunt: umbes 5 jalga sawisegast musta mulda, selle all 1—1½ jalga paks kindel sawi põhi. Alguses (1884) olnud jõgi 167 sülda minu maja kohast eemal, aga 1895 a., kui mina selle maa peremees olin, kõigest weel 72 sülda. Korraga hakkas wesi sinna nõnda kangesti peale käima, et wiie päewa jooksul juba maja ära pidi lahutatama ja rutuga ära weetama, ja warsti ei jäänud terwest krundist rohkem järele kui umbes 10 sülla laiune riba. Kadus kõik ühes wiljaga! — Nõnda muudawad jõed oma sängi lühikese ajaga. Ikka ja alati ei laienda nad ennast, waid täidawad teisi kohte wõi teist äärt jälle kõrgeks, mille pind aga kaua aastaid wiljakaswatamiseks sündmataks jääb. —

Jõe saarte peal kaswawad tuttawad lepad, pajud ja õlipajud, mujal madalikus aga on taimeriigi mitmekesisus nõnda suur, et kõik taimeid ükskõik nime-tada ei jõua. Kodumaa kased, tomingad, pihlakad, aawad jne. puuduwad täiesti, aga selleasemel wõime Kaukasia palmi, loorberi, kisseli, moorus-, õuna-, ploomi- ja sarapuu metsades jalutada. Leidub saarepuid, jalakaid ja üks ise selts niinepuid, wahtraid, õige rohkesti päratu-suuri Greeka pähklapuid, mis rohkesti kodumaal tuntud Saksamaa pähklaid kannawad; siis weel wiigi-, granati-õuna-, pirni-, persiku- ja muid wiljapuid.

Virulane (nr. 111), 17. juuli 1906, lk. 2

Weidi kõrgemal mäerinnakul mühawad wägewamad leuki- ja krapimetsad, kolesuured põlised tammed, tsinarid, kastanid. Umbes kahe wersta kõrgusel merepinnast hakkawad põlised okaspuu metsad peale. Kuused, männad ja pihlakad on kolejämedad ja kõrged — tõuswad kui puude-hiiglased uhkelt ja

sirgelt taewa poole. Ülepea leidub kõrgel mägedes kõiki põhjamaa puid ja marju, nagu mustikaid, pohle j.n.e. Kuid kaugel on need paigad inimeste elukohtadest; kõik on veel algusaegadest saadik, aastatuhanded läbi, puutumata, neitsilik . . . Ial ei ole siin kerwes ega saag ühtegi puutuwe puutunud: tarwituseks ära wiia ei saaks neid ju sarnastest ligipeasemata kõrgutsikkudelt milgi tingimisel. Kunagi ei kuulda siin noorerahwa lustilist kilkamist, ei nähta marjaotsijaid korwidega ega kõida armastaja käsi kallimale lillekimbukest — isegi waga linnukene wares ei wiitsi nõnda kõrgele lennata. Üksi metsaelajaid on rohkesti, ja kuhu peaseb, sinna tulewad sõjariistus karjatsed soojemateks suwekuudeks rohumaadele karja söötma. Veel kõrgemal jääb mets harwemaks ja kiduramaks; wiimaks paistawad veel wäikesed kase-jässid silma, nagu põhja tundrates, ning warsti kaowad needgi. Kuid paari kuu pikkune suwi on sealgi wäga tore. Kus wähegi tasasemat, mullast kohta on, seal õitsewad kõiksugu lilled ja roosid. Pisut veel kõrgemal on igawene jää ja lumi. Päewal sulatab suwesüdamel päike veel pisut, aga nii pea, kui päike on looja läinud, algab kohe pakane külm — õre õhk ei suuda soojust kinni pidada. Kus wähegi veel sulada jõuab, sinna tärkawad kohe lilled. Kõige kõrgemal kaswab veel üliilus lilleke — *rododender*, mida mujal madalamates kohtades kusagil ei leidu. — Wiimasesse kõrgusesse ei tarwitse meie enam minna, sest esimesel mägede käigul nägime juba, et Elbruse tipul kõige palawamal päewal weelgi 30 kraadi külma on. —

Peaks mõnel lugejal weel arusaamata olema, miks kõrgel külm on, kuna päikesele ligemal ometi soem peaks olema, siis tähendan sellele esiteks, et tähendatud kõrgus 20 miljoni penik. kohta, mis päikene maakerast kaugel, weel vähematgi ei tähenda; teiseks, et õhk maakera ümber soojusekiiri kinni püüab ja hoiab, mille tõttu meie öösel ära ei külmeta. Mida kõrgemale, seda sõredamaks läheb õhk, kuni wiimaks — õhku ei olegi. Kõrgete mägede tippudel ei suuda õre õhk soojust enam kinni hoida — sealt ep külmus tulebgi. Et ka meie nina ei wäriseks, astume alla tagasi — siin on weel paljugi näha, iseäranis haritud aedades.

Astume näituseks Suhumi linnas olewasse botanika-aeda — oi, mis meie siin ei näe! Terwe maailma taimeriik kõigist ilmajagudest on siin koos. Iseäranes silmatorkawad on Afrika puud; neil ei ole oksid olemas, waid ladwa otsas on ükski wäga pikkade lehtedega lehekroon, kuna terwe puu sirge ja sile, laewa masti taoline on. Siin on Libanoni ja muud seedrid; seal kookus-, sago-, datlikamerops- ja kõik muud palmid; siis Australia mimosad jne. Unusta waadates üsna suu lahti! Siis weel põesaspuud ja roosid! Kirjeldamine on asjata — ei maksa katsudagi; siin peab oma silmaga nägema. Üksi nimesi tuleks tuhandete kaupa.

Aga ega meie wabasgi metsas kõike waadelnud ei ole. Kuna mägedes metsaalune puhas ja lage oli, on madalikus lugu hoopis teine. Siin on metsaalune kõiksugu terawaid okaspuu põesaid täis, terwe mets ise juurest ladwani igatseltsi okas- ja wäänkaswudega nõnda läbi põimitud, et paljudest kohtadest huntgi läbi ei pease, liati siis inimene. Ka kerwega ei ole siin midagi teha; ükski sellekohase wikati wõi saltaga (pika warre otsas olew kiinisarnane terariist) wõime enesele teed teha. Muidugi räägin ma harimata metsakohta-

dest. Ja iga harimata maakoht, kus ei käida, muutub siin paari aastaga sääraseks läbitungimata tihnikuks. Iseäranis olgu nimetada üks väga suurte ja terawate okastega kibuwits (терновинка), mis mitukümmend sülda pikaks kaswab ja ülesse puude okstesse jõudes ennast lugemata harudes laiali laotab. Sellestasamast olla Lunastaja walukroon punutud. Teine selts kibuwitsu (колючки) kaswab põesastena ja mööda maad laiali. Kõik seisaw maa, olgu metsaalune wõi lage koht, on nende põesastega täidetud. Nad kannawad häid, põldmarjade taolisi jahutawaid marju. Sagedatel kohtadel suure metsa all kaswab iseäranis rohkesti paraja teiba jämedust oleandrimetsa, mis kodumaal, kui ma ei eksi üksi, triiphoones kaswab. Siin tehtakse neist punutud aidu — on hästi kõwad mädanemisele wastu pidama. — Eestis tuntud kibuwitsu on wähe. Igaseltsi lillesid kaswab murul ja metsas rohkesti, aga magusasti lehkawad jaanililled, nurmenukud, kullerkupud, warsakabjad, wiina- ja wõililled puuduwad täiesti.

See on lühidalt looduse wäline kuju. Mis weel lähemalt oleks öelda, teen parajal paigal, eestlaste elu kirjelduse juures. Nüüd waatame weidi, mis uudist elajateriik pakub.

Koduloomadest on hobused, lehmad, sead ja sulgloomad needsamad, mis igal pool, ka kassid ja koerad pole teised, aga lambad on halwemat sorti: keha poolest suuremad, suurte raswaste sabadega, aga koguni koreda willaga. Ka liha ei maitse hästi: on liiga raswane ja lehkab nii iseäraliselt. Eestlased — mõni üksik wäljaarwatud — üleüldse lambaid ei pea, aga pärismaalastel on suured lamba- ja kitsekarjad. Wenelastest peab üks osa, muidugi isaisade kombete armastajad, hooste asemel ainult härgi. Teadagi, et niisugusel majapidamisel edu ei ole. Kus hoostega linnatee, 50—60 puuda koormat kaubalewiimiseks peal, ühe päewaga hõlpsasti ära käidakse, seal kulub härgadega kaks päewa. Pärismaalased, kui sündinud ratsanikud, peawad tingimata hobuseid, aga üksi ratsasõiduks; koormaweoks on neil bühwli härjad, mis suure kaherattalise kaariku (арба) ette rakendatakse. Siinsed bühwliid (буйволы) on muudest härgadest hoopis iselaadi. Keha poolest suured, wälise kuju poolest koguni hirmsad, aga loomu poolest väga wagased, raske kehaga ja ütlemata laisad — päris laiskleja paarimehed. Koormat wedades näeme neid waevalt liikuma, weawad selle eest 80—100 puuda ära. Keskmise bühwlipaari hind on 200 rbl. ümber. — On weel olemas eeslid, hobu-eeslid ja üks isesugune tõug wäikeseid mäehobuseid.

Metsloomadest puudub meil herra reinuwader, selle eet on jälle nõnda nimetatud kuldrebaseid ehk shakalisi ülearu. Warastawad kanu, anesid ja põrsaid. Käiwad enamasti karjakaupa ja karjuwad nii koleda healega, kui waewalt keegi teine loom ilmas. Õhtu widewikus, iseäranis wihma eel, alustawad nad üsna majade lähedal endi põrgukontserti, mis teadmata inimesele küll kannaha ihu peale ajab. Kui jäledasti need kisakõrid küll siis pidiwad karjuma, kui wigurimees Simson terwelt 300 tükki sabapidi tõrwaga kokku kliisterdas ja — tule otsa torkas?! . .

Virulane (nr. 113), 19. juuli 1906, lk. 2

Peale shakalite ehk kuldrebaste häwitavad kanu veel kullid, metsskassid, suured rotid, tuhkrud ja kärbid. Kiskjatest on iseäranis werejanuline *bars*, täieline tiigri-wend nimetada, kes õnneks ennast külade läheduses palju ei näita. Siis — hundid ja ilwased. Mägedes elutseb veel nõndanimetud *Alpi hunt*, walget karwa, musta sabaga. Karudel on siin päris töötatud kodumaa. Kõiksugu pähklad, õunad, ploomid, pirnid, wiinamarjad jne. toidawad metsaonut ausasti, aga ega onu maiasmokk sellega veel ei lepigi, talle on kärjemett waja! Ta teab, et kaua otsida ei pruugi, sest metsmesilasi on siin wäga palju, kes pealegi nõnda hea südamega on, et nad kunagi ei nõela. On maiustoitu paras jagu mokka pandud, siis wõib ka käsi wõi käppasid risti pannes iseteadwalt uhkustada: Kaukasiast wast olen ma tõsine mesikäpp, kellel mett kunagi ei puudu! Siin ei pruugi ma teiste maade karude wiisil kunagi näljakäppa imeda. On lõunasöögi peale tubli „õiglase uni” magatud, siis tõttab ta õhtuks maisipõldudele söögiwaheldust otsima — seda muidugi sügisel, kui maisil juba pead küljes on. Siin aga peab mehike sagedasti naha müüma. Ennemalt lasti karusid õige tihti päris küla wahel maha, nüüd aga nad enam nõnda ligidale ei tule, sest et maisi juba kaugemale lagendikkudele tehtakse. Sügisepoole käidakse seal ööseti walwamas, sest et karud ja metssead — wiimased käiwad suurte karjadena — muidu kõik õnneks wõtaksiwad. Inimesed, kui maisi külwajad, arwawad, et mais üksi nende päralt on ja wõtawad kutsumata külalisi kuulirahega wastu. Metsseast saab kodusele lihale head lisa ja karu nahast ja sinkidest kaunist hinda. Söödakse karu muudgi liha, aga eestlased pole sellega harjunud.

Jahi-loomadest ja -lindudest olgu veel nimetada mets- ja kahtesugu kaljukitsed, hirwed, jänesed, fasanid, tedred j. m. Laulu- ja teistest lindudest puuduwad mitmedgi kodumaa linnud, nagu ööpik, lõuke, linawästriik, tuttaw mõnitaja metsskit, harakas jne., selle eest on seal jälle mitmed muud meile tundmata linnud.

Kaukasia mägedest ja loodusest oleme mõnda juba kirjeldanud, aga rahwaste elu ja olu kõige täiega on veel algamata. Et siin wäga palju rahwaid, igaüks hoopis isesuguse hariduse ja ilmawaatega elutsemas on, ja nende waimline ja majandusline elu mõndagi huwitust pakub, siis tuleb siin pikemalt peatada. Wistist aga soowiks lugeja kõige pealt oma sugurahwa elusse sügawamat pilku heita, sellepärast jätan teised rahwad pärastpoole ja katsun kõige enne eestlaste elu Suhumis kirjeldada.

Eestlased Suhum-Kalees.

Soowib lugeja minuga kõige otsemat teed Suhum-Kaleesse kaasa tulla, siis tuleb meil raudteega üle Moskwa, Räsani, Koslowi, Woroneshi, Tichoretshki ja Jekaterindari Noworossiiski linna sõita, mis Musta mere hommiku ranna põhjapoolses otsas seisab. Sealt tuleb meil veel laewaga umbes 400 wersta hommiku-lõuna poole sõita, enne kui Tagakaukasia toredamas keskkohas

Suhumi sadamas maale astume. Et Kaukasias mäed Noworossiiskist peale hakkawad ja laew ranna lähedalt sõidab, siis wõime juba terve meretee eemalt mägede kõrgust, toredust ja ilu imestada. Wahel sekka pakuwad waatele waheldust delfinide karjad, kes laewa nina ümber laewaga wõidu jooksewad ja wahest weest wälja hüpates õhus kukerpalli lasewad. Delphinid on suured, umbes 5—7 jalga pikad kalad, seapea sarnaste peadega, mispärast neid lihtsalt meresigadeks hüütakse. Huwitaw meresõit lõpeb enne kui märkasime, sest — juba olemegi Suhumis. — Linnasi ja linnakesi jääb mägede alla merekaldale mitmedgi maha, nagu Tuaps, Sotshi, Adler, Kutaut jne. aga neil pole midagi iseäralikku näha pakkuda. Ka Suhumi linn ise oma majadega pole kuigi suur ega uhke linn, aga ümbrus oma toredate mägedega ja loodusega annab kohale kõrge wäärtuse. Maal külades elatakse pea niisama hästi ja uhkesti kui linnas. Rikast saaki andew loodus ja maapind lubawad kohalikkudele elanikkudele Eestimaaga wõrreldes hoopis kergemat põlwe. Siinset eestlaste praegust elukorda nähes ei wõi kuidagi aimata, missugust raskust esimesed wäljarändajad ja asujad siin kandma pidiwad. Maa oli sel ajal (1882) weel põlise, läbipeasemata metsa all ja terwisele kardetaw — näitas ülepea wõimata olema siia asuda.

Kuidas see kallis maa siis nii metsikuks ja tühjaks oli jäänud, ja mis juhtumisel eestlased siia asuma saiwad?

Küsimusele leiame kostust, kui pilku ajaloosse heidame.

Juba wanast ajast saadik on Kaukasus alaline mässude ja weriste sõdade talermaa olnud. Siin on väga palju wäikesi rahwaid. Igal rahwal oli oma iseseisaw würsti- wõi kuningriik. Ühe ja teisega oliwad need rahwad wahetpidamata waenus, mislābi kaugematel suurriikidel kergem oli üht ehk teist riigikest enda alla heita. Pāriselt ja täiesti ei suudetud siisgi ühtegi rahwast āra wõita, sest nad on väga wabadusearmastajad ja waprud sõdijad. Praegugi ei ole Kesk-Kaukasus weel sugugi wõidetud, ehk ta küll nimepidi ammugi Weneriigi lahutamata osa on, nende mõetmata mägede koledatesse kuristikudesse ei pease üksigi wõeras wāgi wõitjana. Aga ega kaukaslased ise ammugi teisi rahwaid rahule ei jātnud. Sõdimine ja rōowimine on nende meelest kõige ausam ja mehewāirilisem töö. Kui loodud ratsanikud kihutasiwad nad endi kerge-jalgsete hoostega kaugele ümberkaudsetesse maadesse, kus nad wastuhakkajaid maha lōiwad, ilusamad naisterahwad ja kōik waranduse, mis aga kaasa wōtta sündis, sõja-, ehk õigem, rōōwsaagiks kaasa tōiwad. Seesama põhjus, kui ka sinne looduseannete suur rikkus sundis kaugemaid riikisid ikka jälle uusi sõjakāikusi Kaukasiasse tegema — muidugi rajāārsetesse maadesse, kus madalamate mägede tōttu ülepea weel wōimalik oli tungida. Kord sai üks, kord teine ehk ka mitu riigikest korraga mōne kaugema selleaegse suurriigi walitsuse alla, mis ometi rahu ei toonud: wastuhakkamine ja mäss wāltas seni kui iga rahwas ennast jälle wabaks ja iseseiswaks suutis teha, et siis jälle isekeskis tūlitseda ja teisi rahwaid rōowimas kāia. Nōnda weeres waenuwanker wahetpidamata, sõjatuli ei kustunud kunagi.

Werine, kirju ja wana on Kaukasuse ajalugu: Noa ajani ulatab ta tagasi. Peatas ju Noa laew Kaukasiast olewa Ararati mael. Grusiinid ja armenid waidlewad selle üle, kumb wanem rahwas on. Mōlemad tōendawad, et nad esimesed

ja otsekohesed Noa järeltulijad olla. Las' nad waielda; meil on seekord üksi Suhumis tegemist. —

Suhumi pärisrahwas on abhasid, mispärest praegune Suhumi okrug (ringkond, maakond) ajaloo Abhasia nime all tuntud on, ja nagu teisedgi, iseriik oli. Selle endise iseriigi suurus on kõigest umbes 3000 ruutwersta. Abhasisi arwatakse kõigest 100,000 hinge olema, kelledest umbes 70,000 Abhasias (Suhumis) elawad. Nad on wanasti tserkessi tõust ja on suuremalt osalt Muhamedi usku. Neil on oma ise keel, mis wäga raske on wälja rääkida. — Abhasia ajaloolistest mälestustest puutub meile kõige pealt üks sild silma, mis Suhumi linnast 5 wersta hommikupool mägede wahel madalikus üle wäikese jõe wiib ja 5. aastasajal e. Kr. ehitatud olla. Ta on wäikestest munakiwidest wõlwitud, täitsa ümmargune ja kõrge, nii et temast üksi jala ehk ratsa üle wõib saada, mitte aga wankriga. Ta on weel täitsa kindel ja kõwa. Teda hüütakse Wenedigu sillaks (Венецианский мостъ). On silla ehitajad tõesti wenediklased olnud, wõi miks ta seda nime kannab, pole ma kusagilt kuulnud ega lugenud. Siis ühte paari sülla kõrgust paksu müüri, mis linnast ligi 5 wersta lõunapool mere kaldalt algab ja werstadewiisi üles mägedesse läheb. See müür on niisama munakiwidest tehtud ja lubi, mis neid koos hoiab, on nõnda kõwa, et wäikest, pealt näha üsna lahtist, teist otsapidi rippuwat kiwikest kätte ei saa. Teatud maa tagant on müüri peale tugewad kindlused ehitatud. Selle müüri ehitaja olla, nagu mõnelt poolt tõendatakse, Makedonia kuningas Aleksander Suur. On weel muidgi, vähem silmatorkawaid wanu mälestusi ja ehitusi.

100 a. enne Kristust oli Abhasia kuulsa Midridatese, hiljem Rooma walitsuse all. Kristuse ajal saadeti Rooma süüdlased siia asuma; Suhum oli siis Rooma riigile sedasama, mis meile Siber või Sahalin. Apostel Siimon Kanast kuulutas siin armuõpetust ja hiljem põgenes siia palju kristlasi tagakiusamise eest warjule. Sellest ajast on wanu kirikute waremeid olemas, mis osalt uuesti kirikuteks ja kloostriteks on ümber ehitatud. Siis — ajuti waba, ajuti Byzantia walitsuse all — ühendati Abhasia wiimaks 10. aastasajal täiesti Türgi maaga ja rahwas sai muhamedlasteks, milleks nad suuremalt osalt ka tänapäewini on jäänud. Alles kõige wiimasemal ajal on wäike osa Wene-Õigeusu wastu wõtnud. Hiljem kiskus Abhasia ennast Türgi küljest jälle lahti, kuid oli alaliste sõdade läbi sedawõrt nõrgaks jäänud, et iseriigina ei arwanud seista suutma ja ennast 1810. a. wabatahtlikult Wenemaaga ühendas, kusjuures selleaegne walitsew würst Serwadsidse enese ja oma järeltulijatele paiuki ja mitmed eesõigused wälja tingis.

Virulane (nr. 114), 20. juuli 1906, lk. 2

Rahwas on aga liiga harimata, mässumeelne, warguse- ja röõwihimuline, kui et ta Wene walitsusega wõiks rahule jääda. Kõige pealt ei luba walitsuse seadused warastada ega röõwida, aga see näitab nende meelest rõhumine, kõikide inimliste õiguste mahatallamine olema. Ametnikkude wägiwald mõnes muus asjas juurde arwatud, on põhjuseks, et abhasid Wene walitsuse ja üle-

pea kõige wastu, mis wõeras, koguni waenulised on. Nende kombetega ja ilmawaatega tutwustan lugejaid pärastpool lähemalt. Siin tähendan ainult, et abhasid mõne teise rahwaga wõrreldes mitte nii salakawalad ega kaugemale ettemõtled ei ole. Üliosawad ja kawalad hobusewarguse ja rööwimise peale, on nad muidu kaunis tööarmastajad ja usaldawad ka teisi rohkem, kui neile enestele igakord hea oleks. Üleüldse on kaukaslased kõik, kui harimata looduserahwad kunagi, wälise wahwuse kõrwal liig ebausklikud ja lapsikud — üks siiski kawalam kui teine. Nii on mingrelid näituseks teise tüssamises abhasidest palju osawamad, mida wiimased Wene-Türgi sõja ajal 1877—1878 a. walusalt tunda saiwad. Loo lõpp oligi, mis eestlaste Suhumi rändamisele põhja pani. Kuidas see sündis, näeme kohe, kui ka mingrelide peale pilku heidame.

Mingrelia, Suhumist lõunapool olew naabri-maakond oli 1442—1803 täitsa iseseisaw riik. Würst Dadiani walitsuse ajal sai ta Wene walitsuse alla ja kui Wene maakond Kutaisi kubermangu külge liidetud. Suurus 5500 ruutwersta. Mingrelid on üks Grusiini suguharu oma isekkelega, ristiisku, keha ja näo-laadi poolest ilusad, iseäranis naisterahwad. Hingede arw 200,000 ümber. Wäga osawad ja kawalad kauplema, petma, hull-julged rööwima. Suurem osa püüab ennast aiatööst ja wiinamarjade kaswatamisest elatada, aga et neil selleks parem teadmine puudub ja würstid neid kui maaomanikud ülearu wälja kurnawad, siis elawad nad üleüldse waeselt: pole wäga imegi, et paljud rööwimist ametiks peawad, mis meest kõige paremini toidab.

Walitsuse wastu on siin kõik pärisrahwad enam vähem waenulikud, ehk küll silmakirjaks truudust ja — kui teisiti ei lähe — koera alandust näitawad, milles iseäranis mingrelid osawad on. Päris ilmaasjata see waen ka ei ole, riigiametnikkude omawoli on siin juba tuntud. Wene-Türgi sõja ajal arwasiwad mingrelid wabastamiseks paraja aja olem, aga aru saades, et nad üksi suurt ei suuda, meelitati teised rahwad, nimelt abhasid, kui ligemad naabrid, enestega ühes wastuhakkamisele, et siis kättesaadud wõitu wennalikult jagada ja maitseada. Nad lootsiwad, et vähemalt ametnikkude rõhumise alt peasewad, kroonu ja keisrikoja päralt olewad suured maatükid nende omaks saawad ja nad ülepea oma waba tahtmise järele talitada wõiwad. Abhasidele oskasiwad nad asja nõnda ilusates wärwides kujutada, et need mingrelidega ühte nõusse lõiwad ja nii tõusisgi mäss. Wiimased oskasiwad asja nõnda juhtida, et abhasid esimesed pealehakkajad oliwad, kelledele nad parajal silmapilgul pidiwad appi minema. Aga ära nähes, et wõitu loota ei ole ja asi õige halwaks läheb (linn lasti suurtükkidega mere pealt puruks ja maawägi tungis teiselt poolt kallale), unustasiwad mingrelid kõik wennalised töötused, abhasidega ühes wõita ehk surra. Nad lõiwad ennast tugewama, s. o. walitsuse poole ja aitasiwad „truude” alamatena mässu waigistada. Nii teenisiwad mingrelid endile weel tänu, nende juhatajad saiwad aumärgid rinda, mässu tagajärjed jäiwad abhaside kanda. Kolmenurgelise platsi peale — mere, Makedonia Aleksandri müüri (millest ülemaal jutt oli) ja Estonia poole wiiva tee waele — olla mässajate peawägi kitsikusesse aetud ja, nagu rahwas tõendab, 20,000 maha tapetud. Kas tapetute arw tõesti nii suur oli, pole kindlasti teada, wõib olla, et rahwasuu 2 tuhandest 20 tuhat tegi, igatahes aga langes neid wäga palju. Tuhanded põgenesiwad jädawalt Türgimaale ja, kes järele jäiwad, neile määra-

ti piirid, kus nad elada wõiwad; linna läheduses ei lubatud enam ühtgi abhaslast asuda, mis keeld suuremalt osalt praegugi maksab. Linn ise oli waremetes ja linna ümbruses jäi suur hulk maad umbes 12 a. päris tühjaks.

Põlist metsa oli ennegi küll, sest et abhasid kellegi põllumehed ei ole — hea kui wahest õue suuruse tükikese peale maisi teewad. Nad on peaasjalikult karjapidajad, osalt jahimehed, kaswatawad ka wiinamarju ja siidiussa. Et siin mets, nagu ennem juba tähendasin, wäga jõudsalt kaswab, siis muutuvad nüüd ka lagedamad kohad kõik ühesuguseks suureks metsaks. Sellega on maa tühjaks ja metsikuks jäämise küsimus kostetud ja wõime eestlaste siia-asumist käsile wõtta.

Abhaside käest ärawõetud maa sai kroonu omaks ja walitsusele tärkas soow selle maa peale kaukaslaste asemele teisi, riigile rohkem ustawaid rahwaid asuma lubada. Esiti näitas wõerastel, kes siinse kliima ja oludega harjunud polnud, sarnases mägede rägastikus ja põlise metsa padrikus, mis kanget külmatõbe sünnitas, täiesti wõimata olema elada. Eestlastest oli koll. ass. hr. Rezoldt esimene, kes — ta elas siis Kaukasiast — Suhumi kohta waatamas käis ja sellest Eesti ajalehtedes — kui ma ei eksi 1880. wõi 1881. a. — kirjutas. Siia asumise soow tärkas kõige enne Samara eestlaste keskel, kellede elu endiste aastatega wõrreldes ka juba raskemaks oli jäänud. Arwan lugeja soowi täitma, kui ka Samara oludest mõne sõna sekka paiskan.

Samara eestlastele oli asumise ajal iga perekonna peale 39 dessatini kroonu poolt maad antud. Nisu kaswas wärskelt haritud stepis ülihästi ja paljud oliwad aastate jooksul õige jõukateks meesteks saanud. Ülepea elasiwad kõik kodumaa rentnikkudega wõrreldes palju paremini. Ma elasin ise pea paar aastat Samara eestlaste keskel, ja ei räägi mitte kuulu järel ega umbkaudu. Lugesin kord wanast „Pernu Postimehest” Jannseni kirjatükki „Samara peegel”, kus Samara asujaid õnnetuse sisse arwati jookswat, ja ka mujal leidus laitust, pilget ja wemmalwärrsisid „õnnemaale” asujate kohta. Kui ma aga Samara ja Simbirski (elasin 4½ aastat Simbirskis) asunikkude elujärge lähemalt tähele panin, siis pidin tunnistama, et niisugusid laitwaid kirjatükka üksi see wõis awaldada, kellel asutajate elujärg sootuks tundmata oli, ehk olgu siis — teatawal sihil . . . Muidugi on wäljarändamisel ja wõerasse kohta elama asumisel esiotsa paljugi raskusi kanda ja ära wõita, ja ilma teadmata, umbkaudu wäljarändamist ei wõi sugugi kiita: kõik ei mahu iganes marjamaale. Kehwa, perekonnaga rändaja, kellel koht teadmata, ja õnne peale rändab, wõib tõega kõige suurema wiltsuse sisse sattuda. Aga rentnikkudele, saunameestel ja popsidele pole kodumaa — kuigi ta küll kui sünnikoht südamele kalliks jääb — majandusliselt ka kellegi paradis. Seda wõib ta üksi suuremaapidajatele parunitele ja teistele sedalaadi wõimuisandatele olla, — kehwalt tulewad ostetud kohtadegi omanikud talupojad omaga wälja. Kellel kodumaa elu liig wäljakannatamataks läheb ja asumise koht kindlasti teada, see wõib vähemasti sellesgi julge olla, et tal wõersil enam halwemat ei wõi juhtuda, ennem ikka paremat. Olen ka mitmeid memmede poegi ja tütreid tähele pannud, kes kodu paljugi on õppinud ja pidanud ära kannatama, aga wõerasse kohta minnes esimese wastumeelse nähtuse juures üsna ära ehmatawad. Nende meelest näitab siis ka iga muu asi halb ja uus elukord kõigiti wälja-

kannatamata olema; meeleheitmisel kaebawad nad endi õnnetut elusaatust, kuna tõepoolest üksi harjumata olek süüdi on.

Kroonu maa antakse asujatele ja nende järeltulijatele jäädawaks pruukimiseks, mis niisama hea on, kui oleks see ostetud. Maad kui oma pärisomandust keegi ära müüa muidugi ei saa — maa pärisomanik on ikkagi kroonu. Eesõigust ja muud asuniku liikumata warandust, hooneid, maaparanduseks tehtud tööd jne. müüakse küll. Selle hind on kaunis soolane, sest asunik, kes misgil põhjusel tahab ära minna, säärase koha eesõigust wõileiwa eest ära ei anna. — Rendimaks kroonule on selle kõrwal, mis kodumaa rentnik mõisnikule peab maksma, üsna wäike. Kahjuks ei mäleta ma, kui suurt renti Samara eestlased kroonule maksiwad. Simbirski eestlased elawad nõndanimetatud udelna, see on keisri perekonna maa peal, kus asumise tingimised weidi teistsugused on, siisgi palju raskemad ei olnud. Maa suurus ei olnud kindlaks määratud. Eestlased wõtsiwad enamasti 10—20 dess. põllumaad asumiseks. Heinamaad tuli kõrwalt rentida ja metsa osta; mõlemaid wõib paraja hinnaga hõlpsasti saada. Esimene kontraht oli 24 aasta peale. Esimese 12 aasta jooksul makseti iga põllu dess. eest 2.50 kop. ja järgmisel 12 a. — 3.50 kop. dess. pealt renti. Muud maksu, peale kogukonna üleüldiste sisemiste kohustuste, misgit ei olnud.

Kui Samara esimeste asujate lapsed juba kaelakandjateks kaswasiwad ja ühest perekonnast mitu sai, pidi perekonna maa poegade wahel ühetasa ära jagatama, nii et igäuks oma ette oma osa peal elama hakkas. Nii tuli maast mitmelgi nappus kätte. Siis tuliwad heade aastate järele kehwad ajad, kus wihmapuudusel paaril aastal wili raskesti ikaldas.

Virulane (nr. 115), 21. juuli 1906, lk. 2

Osa asujatest, kellel ennem ühel ehk teisel põhjusel wõimalik ei olnud midagi tagawaraks panna, sattus üsna tiheda puuduse sisse, nii et isegi kodumaal Samara nälja-hädaliste heaks, 1880. a. ümber wõi selle eeli, armuandeid korjati.

Kõik see sundis üht osa Samara asunikka aru pidama, kas mitte kusagil mujal paremat elamise wõimalust ei leidu? Ajalehtedest hr. Rezoldt'i Suhumi kirjeldusi lugedes, saatsiwad eestlased endi seast kaks saadikut: Jaan Kilk'i ja Peeter Piir'i Suhumisse uut asukohta waatama ja wälja walima. See oli aastal 1881. Suhumi maakoht meeldis neile üliwäga. Nad walisiwad linnast 4 wersta hommikupool madalamates mägedes ühe koha enestele wälja, ristisiwad selle naljatujus joodawa wiinaga „Lindaks” ja lõikasiwad weel nagu kauba kinnituseks eneste ja Linda nimed jämeda puu sisse. Koht, mis teisi maakuulajaid ära hirmutas, näitas Eesti saadikutele ligitõmbaw olema. Oli kõik, mis waja, ära waadatud, pöörsiwad nad tagasi. 1882. rändasiwad Samarast 11 perekonda, nende seas ka nimetatud maakuulajad, päriselt Suhumi asuma. Kuid siis ei meeldinud neile enam mäed, waid nad wõtsiwad linnast 20—23 wersta lõunapool olewa Kodori jõe madaliku asukohaks, sellele „Estonia” nimeks andes.

„Lindaks” ristitud koha peal seisab praegu suur Saksa asutus Gnadenberg. Praegune „Linda” Eesti asutus, mis Estoniast weidi noorem, on Gnadenbergist 3 wersta eemal mägedes (linnast 7 wersta). Enne eestlasi asusiwad siin mingirelid; eestlastega ühes ja hiljem tuli weel palju muid rahwaid (mitte kaukaslasi), kelledest hiljem räägime.

Koguni raske oli warematel aegadel kodukohast wälja peasemine. Sõna „wabadus” oli küll tuttaw, aga waba eestlane puudus . . . Tunti ainult „maarahwast”, kes endist wiisi orjas. Ja kuidas weel: Jakobi järeletulijad Egiptuse teliskiwil orjuses teadsiwad vähemalt, et nendel raske orjapõli kanda on, aga Eestimaa orjadele kujutati ette, et nendel kuldne põli ja niisugune „isalik” hoolekandmine osaks on, missugust kusagil mujal leida ei ole. Muust maailmast ei lubatud midagi teada, ega kodumaa „telgi taha” wälja waadata. Meil polnud misgi muud waja, kui eeskujulises Baltias teiste heaks tööd teha ja koeraalanduses armuliste „mõisawanemate” sõna kuulda, et aga — hing peastetud saaks.

Aga tee mis tahad! Eestlase edenemise peale wahiti wõeriti ja püüti sellele tõsiseid tõkkeid ette panna. Eestlane hakkas wähehaawal uskuma, et temagi inimene on, kellel nõndasamuti õigus elada ja wabalt liikuda on. On paradisi olemas, siis on ka paradisi ümbruses weel küllalt kohte, kus elada wõib. Oleme paradisi teeninud, sisse saame ikkagi, osati juba otsustada ja hakati kolisid kokku panema. Esimene eesmärk oli Samara. — Suurt kõmu tegi esimene Samarasse wäljarändamine 1860. a. ümber: ei tahetud ju „Jumalast orjadeks loodud” tööjõudu kuidagi ära lasta. Kuidas rändamist igal wiisil takistada püüti, selle asja eestwõtjaid wangistati ja pekseti, ja missuguse peaaegu üleilmliku jõuga see wiimaks korda läks, mäletawad weel mitmedgi wanad inimesed. Siin sellest harutada, wiiks liiga pikale. Hiljem muutus rändamine mitmeti kergemaks ja sai üsna üleüldiseks nähtuseks.

Nõnda tuttawaks, kui Suhum omal ajal oli, on eestlastele mõni teine koht waewalt saanud. Igast äärest, kus aga eestlasi elab, woolas rahwast hulgana siia kokku. Kuid kliima oli terwisele siis wäga kahjulik, sest nagu lugeja teab, oli tühi maakohat aastate jooksul põliseks metsapadrikuks muutunud. Ja niihästi mahalangenud kolesuuri puud kui muid taimeriigi jätiseid oli metsa all arutumat paljusel mädanemas. Ärarääkimata wiletsust saiwad esimesed seierändajad tõesti näha; tõbi murdis neid hulgana maha. Tuttaw külmatõbe rohi chinin muriaticum, mis nüüd kõigest 20 kop. solotnik maksab, maksis siis 140 kop. solotnik. Ühed ei teadnud, teised ei jõudnudgi seda osta ja kolmandad ei mõistnud õigel wiisil tarwitada. Inimesed käsiwad kui surmawarjud ja suriwadgi wäga rohkesti. Ei saadud teinekord matjaidgi, kõik haiged! . .

Üks häda sünnitab teist: Puudusiwad ju wähegi korralikud elukorterid. Elati ju esiotsa wiletsates onnides wõi ka lausa metsas! Tarwis oli waheajal weidikenegi leiwa tarwis põldu teha — kus seal weel mahti oli majasid ehitada!?

Hoolimata sellest, missuguseid hirmusõnumid tagasiminejad Suhumi tõbede üle laiali kandsiwad, rändasiwad ikka jälle *uued hulgad* tundmata tulewikule wastu. Muidugi ei puudunud ka kergemeelsed rändajad, aga kaugelt suurem hulk tegi seda elukitsikuse sunnil, arwates, et halwemat kui kodumaal, enam

kusagil ei wõi juhtuda. Ometi sattusiwad nad siin esimese nägemise järel wihma käest räästa alla. Wõib öelda, et tuhanded tuliwad, sadanded suriwad ehk läksiwad tagasi ja kõigest kümned kannatasiwad esimesed raskused kindlal tahtmisel wälja ja jäiwad siia päriisele paigale. Ka kümnete arw oli sedawõrt suur, et nad terwelt 5 Eesti asutust (koloniid) sünnitasiwad, mis praegu järgmised on: „Estonia”, „Linda”, „Neudorf”, „Gumi” ja „Agapa”. Esimene on, nagu tähendatud, linnast rohkesti 20 wersta lõunapool mere lähedal Kodori madalikus; loetakse iseseiswaks kogukonnaks. Teised, mägedes olewad 4 küla on administratiwliiselt üks Linda kogukond (ühine wallawanem, kohus jne.), kirikliselt aga on ta kaheks jaotatud: Linda ja Neudorf ühise kooli- ja palwemajaga hüütakse „Ülem-Lindaks”, kuna „Alam-Lindaks” Gumi ja Agapa külad arwatakse, kus ka oma kooli- ja palwemaja on. Eestlaste hingede arw linnas ja külades kokku, on Suhumis üleüldse tuhande ümber.

Kõike asumise aja häda, surma, leinamist ja silmawett tähelepanes, ei ole ime, et Suhum kui surma-maa rahwa suus ka siis kurwaste kuulsusesse jäi, kui selleks enam põhjusi ei olnud. Lugejal on siis muidugi huwitaw teada saada, kudas asunikude elu edasi läks ja missugune ta nüüd on? Eks waatame. Maad anti iga perekonna wõi ka täiskaswanud mehe hinge peale, kes aga oma ette elada tahtis, 10 dessatini. Määrati terve asutuse tarwis üks suurem maatükk nii ja nii palju perekondade jaoks ära. Estonia asutusele anti 110 perekonna ja kooli tarwis 1110 dess. maad, mis suurus aga hiljem palju vähemaks jäi, sest et Kodori jõgi alt muist maad ära uhtus ja ülewalt lagendikust hea osa munkadele ja õigeusu piiskopile wõeti.

Kõige esmalt jagati madalikus olew maa jõe ja esimese madalama mäe rinna-ku wahel kahelt järgult (ühelt järgult oleksiwad krundid liig pikad ja kitsad saanud) nõnda ära, et igamees 2 dess. sai ja oma krundi peal, mis pikkuse järele 30—40 sülda laiad oliwad — elama hakkas. Nii sai küla kaherealine, kus üks majade rida õige jõe kalda lähedale jäi. Küla pikkus on rohkesti 3 wersta. Teine osa madalikku, enamasti kõlbmata kiwistik (endine Kodori jõe säng; muidu siin kõlbmata maad ei ole) jäi küla ühiseks karjamaaks. Päris põline mets kaswas kõrgemal lagendikul, mis alles hiljuti ära jagati ja nüüd ka juba pooleti põlluks on tehtud. Aastat 15 tõime sealt ainult ehitus- ja tarbepuu materjali ja talwe kuudeks, kui kõrgemal mägedes juba lumi oli, rentisiwad seda pärismaalased, kellel suured kitsede, lambaste wõi sarwloomade karjad oliwad, karjamaaks. Renti saime 3—4 kuu eest 80—100 rbl. ja rohkem, mis raha üleüldiseks otstarbeks kogukonna kassasse sai. Ühe jao kruntidel puudusiwad esiotra weel asunikud, aga aastatejooksul wõeti needgi tarwitusele. Ka waheldusi tuli tihtigi ette, kus mõni siit misgil põhjusel jäädawalt ära minnes, oma eesõiguse vähemast 150 rbl. eest uuele tulijale ära müüs. Suurem osa esimestest asunikudest jäi siisgi paigale. Kes ka läks — tuli wõimalikult jälle tagasi.

Maa suurus näitab dessatinide arwu järele õige vähene olema. Kuid siinne maa loetakse kalliks *aiamaaks* ja kliima on niisugune, et üksainus dess. rohkem wõib anda, kui kodumaal wahest kümme, kui aga maapidajal head tahtmist, hoolsust, tarwilikku teadmist ja tööjõudu ei puudu. Näen praegu ko-

dumaal olles, kui palju siin täitsa kõlbmata soosid ja rabasid on, milledest alles aastatejooksul lõpmata kulu ja waewaga asja wõiks saada.

Ehk küll ka Kaukasia teise käest maad ilma rendita saada ei wõi ja metsa põlluks tegemine esiti wäga raske on, selle eest on aga maa niisugune, mis rendi wõi tema juures nähtud tööwaewa eest ikka midagi annab. Sood ja rabad on täitsa tundmata. Üksi weest ärauhutud kiwistikkusi wõib leida, mis ka wõrdlemisi hõlpsa waewaga kasutoojaks, näituseks õitsewaks wiinaaiaks, vähemalt heinamaaks wõib muuta. Kuid sellest pole aga senini hoolitud, — karjamaad on ka tarwis.

Mets ei maksa Suhumis midagi. Seda tuli põldu tehes lihtsalt ära põletada. Nagu öeldud, oli maa põlluks tegemine wäga raske. Lugeja teab juba, missuguse kibuwitsa rägastiku ja okaswäänetega siin mets läbi põimitud on. Ja missugused puud? Wähemaid, kui 7 jalga tüwest läbi mõeta, kaukaslane weel õige suureks puuks ei peagi! 7—10 jalga ja rohkem läbi mõeta, — waat' niisugune on juba suur puu. Sarnaseid „suuri” puid ei hakatud muidugi maha raiuma, waid lasti oksad ja latw alla ja põletati teiste puude ja risuga ühes ära, kus juures tüwigi sugu sooja sai ja kuiwama wõis hakata. Muidugi oli kõrgete puude otsas töötamine hädaohtlik ja nõudis suurt ettevaatust. Üks eestlane, Priidu Lemmik, sai selle läbi surma. Kui mees päew otsa kõwasti töötas ja põletas, jõudis ta õhtuks teinekord kõigest 2—3 ruutsülda maad lagedaks teha. Kibuwitsad ei lase edukamalt töötada. Juuri ei hakka ega jõuagi keegi wälja kiskuda: need mädanewad 2—3 aasta jooksul isegi ära ja maad wõib siis, nagu iga teist põldu, täiesti künda. Pärismaalased ei hakka ka paraja palgi jämedusi „peeneid” puid maha raiuma — klaasiwad kõigest oksad ära ja teewad tuld alla — küll nad isegi kuiwawad ja mädanewad. Mais, sinne peawili, on niisugune, mis ka kõige kehwea harimise juures, kust ühestgi teisest witsast loota ei wõiks, ikka kaswab — kui aga päikesepaistet on; üksi klaasimata puude all ta ei kaswa. Kui esimesel aastal suurte juurikate pärast adraga midagi teha ei saa, seal tehakse mais lihtsalt „dohkaga” maha ja kaswab hästi, kui aga õieti „dohkatud” saab.

„Dohka” ja „dohkatamine” — mis riistapuud wõi asjad niisugused on? Dohka on umbes künatagemise kerwe moodi, aga labidasarnane lai, pika warre otsas olew tööriist, millega maa pealmine rohukord puruks, mulla alla ümber raiutakse. Seda tööd nimetatakse dohkatamiseks. Eesti keeles wõiks wahest dohkatamist *maa-hakkimiseks* ja dohkat *hakk-kirweks* nimetada. Wahest on neid tööriistu kodumaalgi, aga minu silmi pole nad seal puutunud. — Dohkaga maisi tegemine on siis nii, et dohka nurgaga puujuurikate waele ja kus aga wähegi mulda on, wäike auguke lüüakse ja maisitera sisse lastakse — muidugi nii, et ikka mulla alla jääb. Nõnda pannakse iga 1—1½ arssina kaugele üks seeme; tihem ei wõi mais kunagi olla. Hiljem peab kaswawa umbrohu, vähemalt paar korda suwe jooksul, dohkaga ära raiuma, nii et maisi alune kaswades puhas on. Ilma dohkatamata ei saa maisist iwagi; ta jääb koke kollaseks, kängu ja ei ajagi päid. Kui mõni mees esimesel aastal taskud maisi täis pani ja tal niipalju lagedat maad oli, et seeme, mis taskus, dohkaga maha wõis teha, siis ta aasta leiwa juba sai, töö tasus enese igas juhtumises

ära, seda enam, et maa tükiks ajaks ilma rendita kätte jäi: maa anti esiti 10 aasta peale ilma misgi maksuta, pärast pikendati seda aega weel 10 aastat.

Virulane (nr. 116), 22. juuli 1906, lk. 2

Kulus enne mitu aastat ära, kui jaotusel saadud kaks dessatini walmis põlluks sai; kes iseäranis kärke ja hoolas, ja keda haigus nii ei waewanud, sai sellega ka paari aastaga walmis. Metsa wõis põletada ja häwitada, kuidas aga jõudis; üksi müüa ei lubatud, ehk küll tarbepuude, laudade jne. eest head hinda oleks saanud, nimelt linna turul. Ainult pähklapuud pidiwad kaswama jääma; neid ei tohtud misgil wiisil häwitada. Kus pähklapuid wähe oli, sinna jäeti põllule muid wilja- ehk marjapuid, et tööajal jahutuseks ja puhkuseks warju ja marju oleks.

On kord pähklapuudest jutt, siis tähendan weel, et nad kallid puud on ja ka head saaki annawad. Mis hea puu, annab teinekord 10 puuda ja rohkem pähklaid, puuda hind 1 rbl. ümber, wahest ka kõigest 70—80 kop. Nad on ikka ka parajad poisid: tüwest oma 4—6 jalga ja rohkem läbi mõeta; mitte just kõrged, aga laialiste harudega ja hästi tihedate lehtedega, kus all täielikku jahutust wõib leida. Müües saab 20—30 rbl. ja rohkem tükist, mis juures müüjal misgi waewa ei ole: ostja laseb nad ise maha raiuda ja ära wedada, ei wõta aga puust rohkem kui üks ehk, kui puu lubab, kaks süllapikkust järku tüükaotsast, mis sealsamas neljakandiliseks tahutakse ja siis bühwli-härgadega ära weetakse. Nad wiiakse laewadega wäljamaale, kus wabrikud neid fineerideks teewad ja paberi wiisil trulli ajawad. Nagu teada, katawad tislid peenemaid mööblid fineeri-korruga, mis läbi mööbel niisuguse näo saab, nagu oleks ta terwelt sellestasamast puust tehtud. Meie tislid ostawad kaupmeeste kaudu sedasama puud naelawiisi kalli raha eest fineeri näol tagasi, mis Wenemaalt toorelt sinna wiidi! Suurem osa puud jääb põllule, muidugi müüja koristada. Jämedad oksad, mis lahedad lõhkuda, wõetakse tulepuuks, milleks nad wäga head on ja palju palawat annawad; peenemad oksad (haod) põletatakse sealsamas „risust” ära, kuna jämedad ja okslised kohad, mis tülikad lõhkuda, kõrwale weeretatakse — las’ mädanewad. Et pähklapuid wäga tihedasti oli, mis paiguti enam maad warjasiwad, kui nende pähklad wäärt oliwad, siis palusime walitsuselt luba muist pähklapuid ära müüa, mis ka anti. Müüsimise kahele korrale. Esimene kord sai iga mees raha omale. See ei näidanud õige olema, sest et puud ju mitte kellegi eraomandus ei olnud. Nüüd sai mõni mees mitu puud müüa, kuna teise maa peal ühtegi ostjale kõlbulist puud ei olnud. Teisel müümisekorral wõeti raha juba kogukonna üleüldiseks tarwituseks. Pähklapuid on weelgi õige palju, aga mitte enam nõnda suuri: praeguste tüwe läbimõet on 2—4 jala wahel.

Päris tõbede aeg oli kõigest kaks esimest aastat. 3—4 aasta pärast, kui maa juba lagedamaks, ja õhk puhtamaks jäi ning rahwas kliimaga ära harjus, wähenes ka haigus suurel mōedul; rahwas kosus majandusliselt ja waimliselt jõudsal sammul. Puudusiwad siin ju Baltimaa suurte isandate taolised „rahwa heategijad” täiesti ja rahwa tööwaew jäi oma tasku. Suur hulk asujatest

oliwad juba, nõnda öelda, elutules karastatud ja laialisema silmaringiga mehed, kes waimlist tarwitust hooletusesse ei jätnud. Ehitati kooli- ja palwemaja, laulukoor hakkas kohe harjutusel käima, hiljem tõusis ka keel- pillide koor elule, hakati kontsertisid andma ja näitemängusid etendama, loeti rohkesti ajalehta ja kirjandust — edu oli kõiges näha.

Estonia küla majad on nüüd kolme uulitsa ääres (kolmes reas). Wana Kodori äärne rida on hästi lühemaks ja harwemaks saanud, sest et Kodori jõgi peale tükkis, mispärast suurem hulk sunnitud oli eest ära kolima. Need asutasiwad madaliku ja päris poljani*) wahela, nõndanimetud wäikese poljani peale uue küla. See maa jagati enne suurt poljani ära. Iga mees sai 15 sülda lai ja 120—200 sülda pika krundi. Sinna wõiks terve küla ümber ehitada, aga siis jääks 15 sülla peal ehituseruum kitsaks — hoone oleks hoones kinni, mis tulekahju pärast hea ei ole. Asjaga saaks paremini joonde, kui pooled majad teise otsa ehitakse (suure poljani alla), aga praegu pole kõige küla ümberehitamist sugugi tarwis, ta jääb ikka weel kolme realiseks. Estonia külast jooksewad kolm jõge läbi, iga majade rea eest üks jõgi. Kaks on suure Kodori jõe harud; üks kannab nime „Малая Кодорка” (wäike Kodor), teine „Монастырская” (kloostri jõgi).

Suurem osa majasid on nüüd juba ilusad, uuemate nõudmiste järele ehitatud, kus ka sisemistes ruumides peenemaitseline sisseseade ja puhtus ei puudu. Tuttawaid kodumaa rehealuseid pole majade küljes olemas. Majad on seest ja wäljast krohwitud, walged, pilpast katustega. On ka juba teliskiwimajasi, wärwitud plekkkatustega. Osalt ehitatakse majad saeplankudest, aga suurelt osalt on siin majade ehitus kaunis isewärki, et sellest rohkem seletama pean. Maa peale ei ehitata ühtegi maja. Umbes arssina kõrguste aluspakkude peale seatakse aluspalgid, nende peale ümberringi kaunis tihedalt püstpostid, wiimaste otsa pealispalgid ja kohe katus peale. Siis tehtakse põrandad (lauast) ja laed, pannakse ukseid ja aknadgi ette — seinu on aega pärastgi teha! Seinad tehtakse nii, et püstpostide wahed, akende pealsed ja alused põigiti puunottidega, mis kergemad kätte saada, täis täidetakse (wenelased ja moldawlased punuwad seinad enamasti keppidest, nagu küüni tehtakse) ja siis krohwitakse. Samblaid seintele ei panda, mõni üksik topib neid pärast takkudega. Toas on pliit soojalõõridega ja korstnaga, aga harwa küll on ahjusid toas. Leiwaahjud on igalühel eraldi õues. Endistel aastatel tuli ette, et mõni mees juba aastate wiisi majas elas, kus ta, et talwel külm ei hakkaks, ainult pisikese köögi ruumi wähe kindlamaks tegi. Maja oli muidu kõigiti walms, mees läks wälja külasse käima, pani aknad ja ukseid lukku, aga tühine asi puudus: majal polnud seinu! Wiimaks jäi maja sedawõrt wanaks, et enam ei maksnudgi seinu teha — mees ehitas parem uue maja. Peab ütleva, et siin krohwimata maja kuigi kaua ei seisa; ta mädaneb ja koid rikuwad juba aasta kümne jooksul ära. Sellepärast on ehitusetööd alati rohkesti. Üksi tammed, kastanid, moorus- ja õlipuud peawad kauem wastu, aga neid ei jätku igale poole. Hoone aluspostid ja katusepilpad on muidugi tammest, ka maja püstpostid on tam-

* *Poljaniks* (Wene keeli sõnast „поляна”) nimetatakse Kaukasuses lagedaid kohte metsade keskel ehk mäe jalal, mida põlluks tarwitada wõib.

mest ehk kastanist, enamasti ka aluspalgid; laed, põrandad, ukсед, akna-
raamad jne. ülepea kõik maja mööblid on kastanilaudadest. Õlipuud on pee-
ned, neist ei saa muud kui latta, aga nad on kõwad raiuda ja terawaid okkaid
täis — neid palju ei pruugitagi. Mooruspuidest võib üksi aiaposta saada.
Neid on ka ülepea vähe kaswamas.

Latt-aedu teiwaste wahele, nagu kodumaal, ei maksa siin sugu tehagi, kestaks
waewalt kaks aastat. Pisut punume aedu oleandri- ja roosikeppidest kõwade
tammeteiwaste wahele; need peawad ka kaua mädanemise wastu, aga pea-
asjalikult on meil üksi plank-aiad tarwitusel. Kastani-, tamme- või ka moo-
ruspuu postid kaewatakse maa sisse ja lüüakse suurte naeltega kastanist lõ-
hutud latid külge. Lattide külge naelutatakse siis tamme tüwist lõhutud plan-
gud, mis siin aia „drannideks” nimetatakse. Niisugune aed seisab siis ka aas-
tat 10—12. Drannisi ei sünni mitte noortest walgetest tammedest teha, waid
selleks kõlbawad üksi põlised punased tammed, milledel walge pealmine
kord, mis kohe koitama ja mädanema hakkab — ära raiutakse. Ühest tam-
mest saab mitu tuhat dranni, ühest kastanist mitu koormat laudu, kuid selleks
kõlbulised puud on oma küla metsast juba päris otsakorral: tarwitatakse neid
ju palju, misjuures tarwispuu metsaga ennem ka liig hoolimata ümber käidi.
Häid laudu laeks ja mujale, kus märga ei saa, annawad bukipuud, kuid nad
on liiga kõwad saagida ja hõoweldada, ja põrandaks, mida pestakse, ei kõlba
nad sugugi: mädanewad, kui märga saawad, liiga ruttu. Nüüd saame
lähedalolewast wabrikust mägedest alla saadetud okaspuu laudu odawamalt
osta, kui oma metsast saetud lauad maksma lähewad, sest käsitsi saagimine,
nagu ülepea kõik puutöö, oli tänawu hästi kallis: 5—7 werssoki laiuse laua
arssina saagimine 6—8 kop., esiotsa koguni 10 kop. Noh, puude puudusesse
meie siin iganes ei või jääda, aga tammede ja kastanide saamine läheb juba
täbaraks, sest et neid palju oleme harjunud tarwitama.

Nüüd waatame põllupidamist, kõige pealt maisi harimist, mis sinne peawili
on. Kahtekorda kündi siin ennem ei tuntud. Mais külwati minewaaastasessse
maisikõrde — muidugi harwalt, nagu see wili nõuab, ja künti sisse, nagu pä-
rismaalased teewad. Et niimoodi maisi külwamine palju tööd nõuab, hakkasi-
wad eestlased ja nende järele ka wenelased, bulgarlased, moldawlased ning
sakslased maisi reawiisi tegema ja kartulite wiisi muldama, misläbi käsitsi
„dohkamine” palju hõlpsamaks jääb. Kündja järel käib terapanija, kes ühte
waosse seemne laseb, kuna teine wagu tühjaks jääb. Paari päewa pärast äes-
tatakse maa siledaks. Meie künnname üksi kahehobuse pöørsahkadega ja äes-
tame raudäketega. On mais juba umbes jala kõrguseks kaswanud, mullatakse
ta selletarwis tehtud ühehobuse adraga läbi, aga õige madalalt, nõnda, et aga
kaswaw rohukord mulla alla jääb; maisipõld saab nüüd täielise kartulipõllu
kuju. Mõne päewa pärast algab puhastusetöö: ülearu mais kisutakse wahelt
wälja, nõnda et 1—1½ arssina peale üks kaswama jääb, ning terve waohari
kistakse wao wahele, nõnda et wao wahe kõrgeks ja kaswaw mais wao põhja
jääb. Üks inimene võib dessatini 5—8 päewaga ära dohkata, selle järele waa-
dates, missugune maa juhtub olema. On mais umbes mehe kõrguseks saanud,
mullatakse ta teist korda hobusega läbi, misjuures waowahe jälle sügawaks ja
mais wao harja sisse jääb. Juhtub mais teisel muldamisel liiga suur olema,
nõnda et ta üle mehe pea ulatab, siis juhib poisike hobuse seljas hobust.

Mihklikuu keskel algab maisi koristamine ja wältab oktobri lõpuni, wahest ka nowembri keskeni. Seda toimetatakse järgmiselt: mais raiutakse kaheks kati, esiteks maa juurest, siis weel jäme tüügas mõne jala pikkuselt maha, ja ladwaotsad peadega wisatakse paraja wihu suurustesse hunnikutesse, kus pead küljest ära murtakse ja kõrwale hunnikusse wisatakse, kust nad wankri peale loobitakse ja koju weetakse. Tühjad ladwad seotakse wihku ja pandakse akkjalga, sealt weetakse nad, kui pead juba aidas on, koju kuhja loomade jaoks. Kuigi siin loomad päriselt kinni ei olegi, ehk ainult nädal ja kaks seda wahest juhtub, aga pikkade öödega peab neile ikka käest andma ja tööhobused ei saa ka sugugi ilma toiduta läbi. Nii peab ikka sugu heina ja põhku muretsema. Isegi südasuwel peab loomadele, nimelt lüpsilehmadele, õhtul rohtu ette andma, sest et suweööd on siin ligi 9 tundi pikad ja karjamaa palawuse pärast üsna kõrbenud. Heinategu sellel mõttel nagu Eestis, meil muidugi ei ole. Kes natuke põldu heina all peab, saab sealt korda 3 suwe sees niita ja selle tegemine on nagu juhtumise töö teiste wahel.

Kus loomade jaoks põhku ei wõeta, seal murtakse mais lihtsalt keskelt maha ja kistakse siis pead küljest ära. Ilma warre kõwerasse murdmata ei ulataks päid hästi kätte. Pead ei kaswa küll mitte otsas, waid külje peal, aga hea maa peal kaswab mais 1½—2 sülda pikaks.

Virulane (nr. 117), 24. juuli 1906, lk. 2

Iga kümne wao tagant raiutakse siis kolm wagu maha, mis nagu tänawad näitawad, kust wankriga läbi päid ära wiima peaseb. Talwel tallawad loomad warred maha, ehk kuigi nad weel kündmist peaks takistama — äestatakse maa enne kord üle. — Maisi pead on 4—7 werssoki pikad, jämedus läbistikku 1 werss. ja rohkem, ümberringi täis teri. Wäljalt tuues pannakse nad esiteks aita kuiwama. Aidad on 5—6 jalga kõrgete postide otsas, osalt palkidest raiutud harwade wahedega, et aga pead wälja ei kuku, osalt keppidest punutud, et tuul hästi läbi käiks ja kuiwataks. Õhtul asub perekond maisi „koorima”, päid tupedest wälja kiskuma; pead pandakse aita, tuppead aetakse loomatoiduks lakka. Jõulu ümber sünnib päid juba leiwa jaoks wõtma hakata; kes seda warem on sunnitud tegema, peab päid enne päewa käes wõi palawas ahjus kuiwatama. Sigadele nuumamiseks ja loomadele antakse harilikult terweid päid ette ja selleks on wärsked toored pead kõige paremad. Wäikesed pead pandakse „koorimise” ajal kohe loomade jaoks eripaika.

Esiotsa tagusime käega, kas ükshaawal rauaga ehk hulgale puuga peale lüües terad peadest wälja, aga warsti muretseme Lõuna-Wenemaalt selletarwis tehtud masinad 25—45 rbl. tükk ühes saatmisega. Mees ajab wändast ümber, teine nõrgem laseb päid sisse; Ühest kohast jooksewad terad wälja, teisest kukuwad tühjad pea-südamed alla. Wiimased on perenaistele köögi tarwis wäga hea põletisaine. Igakord masindatakse aga niipalju, kui seekord tarwis juhtub olema, olgu weskile wõi kaubale wiimiseks. Päril müügi-aeg on alles kewadel ja suwel; siis tulewad Türgi laewad randa maisi wõtma; siis pole linna wedamist, waid 7 wersta otse mere äärde. Maisi hind on aastate järele

wäga mitmesugune: puuda hind kõigub 50—80 kop. wahel. Lahja maa peal kaswab maisil kõigist üks pea külge, ja saak on 100—150 puuda dess. peal; uue ja hea maa peal kaswab ühe warre külges kaks ja kolm pead, on ka saak 200—250 puuda dess. pealt.

Mais on siinsetest wiljadest kõige hiljem külwata. Pärismaalaste maisi tegemise aeg on 15 aprillist 15 junini, aga päris aeg on maikuu läbi. Dohkatamise aeg on jälle junikuul, ja see on meie kõige kibedam ja kallim tööaeg.

Muul ajal tööga iseäralist kibedust ei ole. Siinsed olud lubawad kergemalt läbi saada — jääb ju rahwa tööwaew igauhe oma tasku. Ometi wõib öelda, et wirgal alati tööd ja sellejärele ka leiba on, kuna laisk isegi siis nälga jääks, kui taewast putru maha sajak — ta waene ei wiitsi ju lusika järel minna.

Et meil praegu 4½ ja weidi hiljem aega kõigest 1½ dess. puhast põldu oli, on juba öeldud. Kõrgem poljani maa seisis sellel põhjusel kaua aega jagamata, et seda oma jõuga wäga raske oli põlisest metsast põlluks teha: selleks puudusiwad wabad tööjõud ja raha. Pealegi on eestlane rohkem tasase madalmaaga harjunud ja arwas, et kõrgest poljani maast suurt tulu ei tule, mis muidugi eksitus oli. Oli meil kord head põllutöö riistad muretsetud, siis tahtsime ka eestlase loomu järele laialdasemalt põldu harida, ennem kui kitsas-raamis aedniku wiisil töötada, milleks meil weel „anne” puudus. Üks suurematest sisetuleku hallikatest on mais praegugi, aga ennem oli ta peaaegu ainuke, ja selleks oli 1½ dess. põldu ikka liiga wähe. Nii siis rentisime (rendime vähemal mōedul weelgi) moldawlaste, bulgarlaste ja teise käest, kellel puhast põldu hoopis rohkem oli ja kõike ise harida ei jõudnud wõi ei tahtnud, iga aasta hulk põldu juurde. Kes wōttis 1—2, kes kuni 5—6 dess., raha 20 rbl. dess. eest ette makstes. Just selle läbi saiwad eestlased esimese majanduslise jõu kätte. Mitmed saiwad isegi mõned head sajad panka panna. Hakati ka paremaid uulitsaid ehitama, omale metsamaast põldu juurde tegema jne.

Nüüd natuke **wiinapuudest**. Wiinapuu saab wäga wanaks, aga mitte jämedaks — kõigerohkem wahest käewarre jämeduseks, ja wõib põlweni ühe koha peal selle läbi kaswada, et kui wana puu aastakümnete jooksul tõesti kõlbmataks jääb ja maha raiutakse, siis juurest kaswawad uued wōsud. Ka wõib wana wiinapuu peenemaid ja nooremaid wāändeid latwa ligemalt alla maa sisse looka painutada ja kinnitada, kust siis uusi juuri ajades nagu uus puu kaswab. Istutada wõib noori wōsusi juurtega, wõi ka nii, et tükk juurt ehk puuküljest lõigatud lühike oksake maa sisse pistetakse.

Abhasidest jäetud wiinapuid oli küllalt olemas, ja eestlased hakkasiwad kohe hoolega wiinaaedu harima, aga jätsiwad põllu peal kärbise ja lattide najal kaswatamise hiljem maha, sest et siinne „Isabella” wiinamarja sort kõige paremini kõrgete metsapuude otsas kaswab, ja nõnda polegi selleks põldu tarwis raisata. Wiinapuid on palju sortisid. Mõni parem selts, mis ka Krimmis kaswatatakse, on üsna madal, põesa laadi, mis harkide ja kärbiste najal kaswab ja kaunis rohkesti hoolt ja harimist tarwitab. Wiinapuude all loetakse Ees-Kaukacias 20,000 ja Taga-Kaukacias 103,000 dess. maad olema, kust aastas kuni miljon ämbrit wiina saadakse. Kõige rohkem peetakse ja kõige paremini kaswab siin Taga-Kaukacias ülemal tähend. „Isabella” sort. Eestlased

peawad üksi seda sorti. Nad kaswawad suurte leppade ja mooruspuude najal ülesse ja laotawad endid ülewal okstel köie sarnaselt õige kaugele lugemata harudes laiali. Jõudekohtades, nagu jõgede, ojade oigude, aedaede, teede ja õuede äärtes, kust muidu midagi kasu ei saaks, kaswawad tihedalt mooruspuud ja lepad — kus neid pole, sinna istutatakse neid, sest just nende otsas kaswawad ja walmiwad wiinamarjad kõige paremini, ja sügisel on need puud kõik wiinamarju täis; mõni puu näitab üsna mustaw wiinamarjade kuhi olema. Piibli sõna: „kas wiinamarju nopitakse kibuwitsust?” ei taha siin hästi passida. Kui Suhumis ka wiinamarju lausa kibuwitsust ei nopita, siis leppade otsast ometi, ja kui puudealust kibuwitsust puhtaks ei hoitaks, mille okkalised wäened kanged on mööda puid ülesse kaswama, siis peaks neid ka kibuwitsust noppima! Sadanded ämbrid — isegi tuhanded — saadakse aastas wiina. On ka neid, kes kümnete ämbritega peawad leppima ja mõni üksik karskusemees ei tee ka sugugi. Wiina ämber maksab 1—2 rubla; enamiste müüdakse toobi wiisi — 15—20 kop. toop. Wiina kui oma põllu saagi müümist siin ei keelata. Sellepärast ongi vähemast pooled peremehed joodawa wiina kõrtsmikud, ja joojaid ning ostjaid on alati küll, kuna ühe osa muidugi igamees ise oma saagist ära joob.

Virulane (nr. 120), 27. juuli 1906, lk. 2

Kaunist lisa-sissetulekut saime ennem pähklatest, aga nüüd on saak vähem, sest et palju pähklapuid ära müüdi, nagu eespool juba kuulsime. Olen ise ühestainsamast puust 13 puuda pähklaid saanud, nagu kord omale ülesse tähendasin. Müüsin ära 90 kop. puud. Mitmetel on ka istutatud sarapuu põesaid, mis head saaki annawad. Sarapuu pähklatest saab puudast 3—4 rbl.

Wiigipuud on nõndasama kui wiinapuudgi piibli järele tuttawad; olgu siis nendest ka mõni sõna. Wiigipuud on jämedad laialiste harudega, aga madalad puud, kuhu otsa ronides Sakkeusel suurt waewa ei wõinud olla. Sarnaseid Sakkeusid näeme nende otsas alati. Nende wili on väga toitew, tahe ja suhkuririkas. Wiigid on umbes suure sibula sarnased ja pakatawad küpseks saades otsast lõhki, koor on õhuke ja pehme, kesta sarnane, seest palju punast putru täis — suhkur aina rõgiseb süües hamba all. Wiigi puud hakkawad kesksuwel wilja andma ja annawad hilja sügiseni, sest et wili korraga ei walmi. Ühed kakud wõetakse ära, teised walmiwad jälle. Nii annab üks wiigipuu väga palju wilja. Neid kuiwatatakse, litsutakse laiaks ja saadetakse helme-rongide wiisil nõöri lükitud müügile, nagu neid ka kodumaa linnades saada wõib. Eestlased nendest sissetulekut pole saanud — kuluwad omale ära süüa. Wiigi lehed on umbes tamme lehtede laadi kolme sakiga, osalt ka ilma, aga väga suured, umbes nagu kobrulehed. Wistist ei olnud Eewal Eedeni aias esimese põllutegemise juures suurt nõelatööd tarwis: üks ainus leht wõis selleks küllalt ulatada, et Eewa wajakust täita. Puu ise on kore, mädaneb ruttu ja põleb ka toorelt, kui aga ühest otsast põlema saab pandud, pikkamisi õhkudes teise otsani ära. Tuhk on jäme ja wõib muu tuha kõrwal kohe ära tunda.

Peale wiina- ja wiigipuude kasvatatakse ja haritakse siin veel persikuid (wirsikud, pfirsich), milledele esmalt suurt tulewikku lootsime, sest et neid põhjapool Wenemaal ei kaswa. Tänini on see lootus raudtee puudusel kahtlaseks jäänud, sest laewad ei käi nii tihti ja korralikult ega jõua tagawara õigel ajal ära wedada, seismist aga see wili ei kannata. Puud istutatakse üksteisest 5 sülda kaugemale ja igate pidi reasse — ühe dess. peale 480 puud. Neid kasvatatakse seemnetest ja peetakse koolis, nagu õunapuidgi, kus neid ka poogitakse. Puu, mis kaheaastaselt istutatud hakkab kolmandal aastal kohe wilja kandma, aga täit saaki saab wast siis, kui puu juba 7—8 aastat wana on. 12 aastaselt jääb ta juba wanaks ja tuleb uue wastu ümber wahetada. Heast puust wõib 8—12 puuda persikuid saada. Kes heal ajal kaubale juhtub wiima, saab kuni 5 rbl. 50 kop. puudast.

Nüüd wõiks juba aimata, mis üksainus dessatin persiku aida sisse wõib teha, kui kõik hästi läheb. Muidugi on nende juures ka tööd ja hoolt tarwis — head ei saada ilma waewata. Kes hoolas mees on, laseb puude ümbruse 3—4 korda aastas ümber kaewata ja paneb ka sõnnikut hoolega, et puudealune juurte laiuselt alati rohust puhas oleks. Kes seda ei tee, sellele ka puud suurt saaki ei anna, — ehk mis saabgi, on niisugune, mis kauba juures praaki wiiakse, sest wili, mis tarwitada kõlbab peab täitsa ilma wigadeta olema. Puuotsast peab neid, ettewaatlikult maha wõtma, kui nad veel täisküpsed ei ole, üksaawal paberisse mässima ja hoolega, nagu kana mune, korrikaupa kastidesse pak-kima, kus juures iga korra wahela selle jaoks ostetud paberiribade kord tuleb panna. Kastid löödakse kinni ja siis wõib neid linna wiia. Kastide ja paberi raskus arwatakse pärast muidugi maha. Persikud saadetakse Moskwa, Peterburgi jne. wabrikutesse, kus neid mitmesuguseid maiustusi walmistatakse. Persikuid on mitmet seltsi: waraseid, keskmisi ja hiliseid. Kõige kallimat hinda wõib warastest saada, aga just need on kõige usinamad rikki minema.

Pikkisilmi ootasime raudteed, mis ammugi plaanitsetud oli ja Baku—Tihwliise raudteest, Poti linna juurest algades, mööda mere äärt Suhumist läbi Noworossiiskisse pidi minema. Mitmed sihid oliwad juba aetud. Wiimane siht wiis just Estonia asutusest läbi, kuhu waksal ja töökojad pidiwad saama. Juba oliwad mõned ametnikud Estonias korteris, mitmed ärimehed käisiwad siin äriõigust kauplemas jne., aga Japani sõja läbi jäi asi jällegi katki ja on seda praegu. Ei saa persikuid õigel ajal ära saata, — alaneb nende hind märksa. Teinekord jääwadgi hulgana mädanema ehk antakse kõigest 40—50 kop. puudast. Siiski tööwaewa oleme ikka saanud: suurem osa on 1—2½ rbl. puud ära müüdnud. Saaks kord raudtee ja wõiksime persikuid ise, ilma wahelkauplejata ära saata, ehk jälle kui keegi asjatundja rahamees Suhumi wabriku ehitaks, — waat' siis oleks asi hoopis teine.

Kuigi wiljapuud meil Krimmis head kasu annawad ja nende all olewa maa rendi tubliste ära tasuwad, ei seisa nende rea wahed ka sugugi jõude, sinna tehakse maisi, kartuleid, kapsaid ja muud aiawilja wõi heina. Esimeseks niiduks külwatakse ka kaera, uuemal ajal aga rohkem lüzernat ja härjapead. Wiimast niidetakse igapäew nõnda palju kui tööhoostele ja lüpsilehmadele tarwis on. Saab niidujärg teise otsa, sünnib endisest otsast jälle niitma hakata.

Korda kolm wõib aastas kõige vähemalt niita ja nõnda 3—4 aastat, siis hakkab härjapea wäheseks jääma.

Peale maisi, türgiubade ja teiste siinse päriswiljade tuleb meil kartuli, kapsta, kurgi jne. seemet iga aasta Wenemaalt tellida, wõi kaupmeeste käest otsa, sest siin kaswatatud seeme ei anna enam nõnda head saaki. Enne maksis kartule seemne puud 1 rbl., nüüd 45—70 kop. wahel. Mõni katsub ka kartulitega angelda, neid rohkesti maha tehes. Puuda hind müües läbistiku 40—45 kop. Kui kartulid juba mullatud ja walmis hakkawad saama, kaswab nende peal suur ja tihe hein, mis enne üleswõtmist ära niidetakse, nimelt julikuul, teistkorda saab weel sügise poole niita. — Kapsaid istutatakse märtsi ja aprilli, siis teistkorda septembri ja oktobri kuul. Hapukapsaste ja talwise peakapsaste eest (wiimased on iseäranis head) saab 80 kop. kuni 1 rbl. puudast, suwistest, mis suurt saaki annawad — 40—60 kop. Wäga hästi kaswawad siin weel kurgid, sibulad ja muud aiawiljad, siis ka linad, aga kaalid on halwad, wäga pui- sed ja pinnulised, erneid aga ei saa sugugi — lähewad sootumaks ussa täis. Erneid söögitarwis ostame poest, mis Wenemaalt wärskelt toodud; üksi suh- ruherneid peetakse wähe wärskelt süüa ehk ühes kaunadega soostiks teha. Rukkid, nisud ja odrad ei kaswa siin — umbrohi lämmataks nad ära. Rukki jahu ostame poest 80—115 kop. puud ja panema leiba tehes $\frac{1}{4}$ osa maisi jahu- dele lisaks, mis meile hoopis parem maitseb, kui selge ruki leib.

Kaunist sissetulekut saab ka lehmadest. Rõõsapiima toop maksab 15 kop., mida iga homiku üle Kadori jõe suurde lauawabrikusse wiidi. Praegu seisab wabrik rahutuste tagajärjel. Piima ostawad ka mungad (Estonia kõrwal on 2 kloostrit ja weidi eemal kutter ja nunnaklooster), ehk wõib jälle linna wiia. Wõi naelast saadakse 40—50 kop. Kanu peetakse suured karjad; neid tape- takse tihti omale ja wiidakse linna, kus 40—50 kop. tükist saab. Munad on wõrdlemisi odawad: keskmine hind 15 kop. kümne eest. Hanesid peetakse wähe, sigu aga seda rohkem. Sea liha on Kaukasuse eestlase pea-toiduaine. Theed jooma tingimata kaks korda päewas, mõni ka igas söögis. Heeringaid ja Mustamere kilu saame ka wahest harwasti, nagu maiuseroaks. Nii siis — armas siga aidaku! Saab üks siga ära söödud, tapame kuu wõi kahe pärast teise jälle. Osalt nuumame neid ka linna wiimiseks. Terwe sea wiisi saab 350—400 kop. puudast.

Siidi teewad kaukaslased palju, aga eestlased pole — paar tükki maha- arwatud — siidiussi pidamisega katsetgi teinud. Mesilasi mõni peab, aga ka nende eest suurt ei hoolitseta. Kas see nüüd mesilastepidajate wõi muu wiga on, aga madalikkus ei ole mesi just hea, on liig wedel, mustjas weidi kibeda maitsega, aga mägedest toodud mesi on ilus kollane, paks, nagu ilusam wõi maitsepoolest esimese headusega, missugust kodumaalgi leida ei taha.

Põllutöö kohta tähendan weel, et siin ennem pruugiks oli ja teistel rahwastel weelgi on, maad üksainus kord kündma, s. o. seemendamise ajal, aga eestlased hakkawad maisi kõrt enne ümber kündma, millega juba jõulu ja uueaasta ümber alustatakse. Iseenesestgi mõista on see wiljale kasulik.

Mis riidetegemisse puutub, siis on Eesti naisterahwad selles alati usinad ja osawad olnud; ka Suhumis teewad nad õige tublisti riidet, nimelt mitmesugust

linast, kotiriiet ja poolwillast, aga willad ja lõimed peame kaugemalt tellima. Lõimeid siin poodides weel ei peeta ja siinsete lammaste willad on koguni karmid, millest head riiet ei saa. Eesti naiste käsitöösid imestawad teised siin-
sed rahwad wäga ja nende nooredmehed tahaks kangesti Eesti tüdrukuid kosi-
sida, aga wõi meie neiud siis nii kergesti igäühel nopitawad on, kuna neil ju
oma sugurahwa seast kosilasi kunagi ei puudu!

Peaasjalikult olen ma Estoniast rääkinud, aga üleüldiselt sünnib see, mis
eestlastest olen ettetoonud, kõige siinse wiie Eesti asutuse kohta. Iseäraldu-
sest oleks wahest nimetada, et Linda külades (nagu muugi rahwaste külades)
puhast maad ja ülepea terwet krunti rohkem on, sest nendel on antud maa
terwelt alles — pole seda ju wesi wiinud ega mungad Jumala-muidu oma kät-
te kiskunud. Krundid on ühes tükkis (wäike osa metsa wäljaarwatud) ja iga
maja oma krundi peal — nii siis majad harwemini kui Estonias ja külad laial-
dasemad. Et need külad mägedes on, siis on seal koormawedu ja läbikäimine
ülepea raskem. Weetakse ja sõidetakse wäikeste ühehobuste wangerdega ehk
ratsa, kuid see teeb kergendusi, et külad linna lähedal on. Mägise maa pärast
ei ole seal majad ka mitte nõnda „rongis ja reas” kui Estonias, waid siin ja
seal, kuidas juhtub. Mägede, kui ka sellepärast, et maa raske sawimaa on,
nõuab põlluharimine rohkem tööd ja waewa; ka ei taha kartulid ja kapstad
sarnatses maas hästi kaswada. Estonia maa on rohkem mustamulla, liiwa ja
sawi segu.

Kodumaal on praegu waidlused selle üle põnewalt päewakorral, kas maad
ostuteel wõi põlise rendi peale rahwa kätte tarwitada anda. Meie Suhhumis
oleme just sarnased põlised kroonumaa rentnikud ja meie waate järele ei wõi
parema tingimistega elukorda enam soowidagi. Nüüd, kus asumise ajal näh-
tud „esimesed waewad on mööda läinud,” õnnistab sinne rahwas alati seda
tundi, kus ta Baltimaa mõisniku orjusest peasnud on ja wabalt oma ette wõib
elada. Lühidalt kokkuwõttes kujunewad siinse asunikkude elutingimised
järgmiseks pildikeseks:

20 aastat anti meile asumise aega ilma misgi maksuta, nüüd maksame 1½ rbl.
ümber iga dess. pealt aastas renti. Peale selle tuleb igal maapidajal 5—10 rbl.
aastas kogukonna maksusid maksta, ja see on kõik. Maa tarwitamine on
täiesti jäädaw, nõnda öelda igawene. Enamasti pärib noorem laps wanemate
maa, sest et wanemad lapsed juba ennemalt, täisealiseks saades, omale maad
muretsewad. Maad wõib küll aastaks wõi paariks teisele rendile anda, aga
päriks ära anda, wõi eesõigust ära müüa ei lubata mingil tingimusel muidu,
kui siit päriks ära lähed ja selle üle uude kohta wastuwõtmise-tunnistuse
(приемный приговоръ) enne ette näitad. Kahte maakohta ei saa ka keegi pä-
riseks omandada — olgu siis, et lühikese aja peale teise käest rendid. Kui isa
warem sureb, siis pärib wanem poeg maa, kes siis ka ema ja wähemate laste
eest hoolitsejaks jääb.

Virulane (nr. 121), 28. juuli 1906, lk. 2

Jääb naene alaealiste lastega wõi wiimased üksi järele, siis seatakse niisugusele perekonnale hoolekandjad, kes waranduse üle walitsewad ja raha, mis hoolekanduse all olewa perekonna ülespidamisest üle jääb, panka paneb. On järelejääja tütarlaps, pärib temagi wanemate maa, aga kaotab maaõiguse siis, kui niisugusele mehele läheb, kellel maad juba on; nõndasama sünnib ka lasteta lese meheleminemise korral, kellel esimesest mehest maa jäi. Maa langeb siis kogukonna omaks ja wõib see pärida, kellel maasaamiseks õigus. Ja maatahtjaid kandidatisid on alati rohkem kui maid ülepea saada on, sest et rahwa arw kaswab ja tagawara maad kusagilt wõtta ei ole. Ilma tasuta aga ei wõeta ühegi käest maad ära. Kaotab neiu näituseks meheleminnes maaõiguse, siis peab uus maapärija, peale hoonete ja ehituste iga wiina- ja wiljapuu, kui see ka alles praegu istutatud oleks, iga hiljuti põlluks tehtud maalapikese, — ülepea iga maa sissetuleku tõstmiseks tehtud töö eest endisele maapidajale kõik wälja maksma. Ei saada wastamisi kokkuleppimise teel toime, takseritakse see esiti kogukonna ametimeeste poolt üle, ja kui see ei aita, saadab walitsus kolme wõera kogukonna walitud mehed, ja kõige suuremal tülikorral asjatundja, kes selle järele peab walwama, et asi õieti hinnatud saaks. Ei suuda wõi ei taha maasaaja kõike wälja maksta, wõib mõni teine maad saada. Läheb maaõigusline neiu wõi lasteta lesk mehele, kellel maad ei ole, siis jääbgi maa nendele ja nende pärijatele. Ka nõnda on õige mitmed omad ja wõerad „maameesteks” saanud. Kuna kodumaal lühikeseaja rentnik koha parandamisest muud kasu ei saa, kui et mõisnik hästi renti juurde lisab ehk mine kohast wälja, tööwaewa tasuta teistele jättes, on siin, põlisele rendile antud kroonumaa peal, kõigiti selle eest hoolitsetud, et üksigi renti lisades teise maad ial ära wõtta ei saa, — ehk kui peaksgi maa ülemal näidatud põhjustel teise kätte minema, et ta siis maa peal tehtud töö ja nähtud waewa eest tasuta ei jää. Maa on kõigiti niisama kindel ja jäädaw, nagu oleks see ostetud, läheb aga kolme asja poolest — nähtawalt maapidaja kasuks — ostetud kohast märksalt lahku: 1) Kes kord maa on saanud ja siin hingekirjas seisab, ei saa seda milgi tingimisel ära anda ega müüa; maa on selleks antud, et ta selle pidajat toitma peab ja wiimane misgi wiisil kogukonnale ega kroonule koormaks ei wõi langeda, nagu seda pärismaa omanikuga kergesti wõib juhtuda, kes müüdüd koha eest saadud raha ära pillab. 2) Ei ole kunagi ostuhinna maksmist. Maksetaw rent on sedawõrt wäikene, et ostuhind sellest igatahes mitu korda suurem peaks olema, mis kehvale asumise raskeks teeks ja 3) pole kaaspärijatega — wahest liikuw warandus wäljaarwatud — misgit jaotamist ega wäljamaksmist. Kui wahest ühe tehtud töö eest midagi maksta tuleb, siis on see hoopis ise asi — töötasu peab ju ka wõerale teenijale maksma. Et sarnase rendi maapidaja oma koha eest hoolitseda ei taha, nagu mõned kodumaal kartma näikse, tahab küll põhjusega arwamine olla. Mis keegi oma koha peal teeb, ei jää ju ial tasuta teise omaks. Tahab keegi siit jäädawalt ära minnes maapidamise eesõigust ja selle heaks tehtud tööd ära müüa, wõib ta seda wabalt teha. Juhtub, et maapidaja näit. poissmees wõi lasteta paar ilma seaduslise maapärijata sureb, päriwad sugulased muu waranduse kohe, aga

maa heaks tehtud töö eest peab maa uus omandaja sugulastele, wõi kes aga seaduslised maapärijad on, kõik mis õigusliselt määratakse, wälja maksma — elagu pärijad kus tahes.

Wististi ei oleks halb, kui sarnane olukord üle riigi sisse seataks, kus juures wäikesed päriseks ostetud ja kinnimaksetud kohad puutumata jääks.

Nüüd heidame pilgu Suhumi eestlaste **waimlise elu** peale. Kihelkonna piirid, mis üks õpetaja peab läbi käima, on Wenemaal, näituseks Siberis, tihti suuremad kui mõni Europa riik, mis sellest tuleb, et lutheriusulised, keda Wenemaal wähe, muu usuliste seas üksikult wõi üksikute koloniide (asukülad) kaupa laialt üksteisest lahus elawad. Ennemalt oli terve Tagakaukasia, s. o. 214,000 ruutwersta — üksainus Lutheri-usu kihelkond, aga umbes 12 aasta eest lahutati Kutaisi kubermang, ühes Suhumi ja Batumi maakondadega ise kihelkonnaks. Esimeseks õpetajaks sai eestlane hr. A. Bernhoff, kes Batumi linnas, kus kaunis kogu sakslasi elab, päriselt aset on, ja Batum–Kutaisi õpetaja nime kannab. Ta on ühtlasi ka meie õpetaja, sest Suhumi maakond on Kutaisi kubermangus. Üksikud wõi ka ühendatud kolonid on nagu erakogudused kihelkonnas, kus köster-koolmeister igal pühapäewal Jumalateenistust peab, ristib, matab, leerilapsi ette walmistab jne. Niisuguseid kogudusi on Suhumis — kolm Eesti, neljas Saksa (2 küla: Gnadenberg ja Neudorff) ja wiies linna Saksa kogudus. Õpetaja ise käib kaks korda aastas kõik asutused läbi, wõtab lauarahwast ja õiendab muid suuremaid talitusi. Tuleb wahel ette, et näituseks pruutpaarid õpetaja tulekut oodata ei jõua, siis sõidawad nad pärast seaduslikku mahakuulutamist laewaga Batumi õpetaja juurde. Palka maksame õpetajale — iga era-kogudus 75 rbl. aastas. Muist palka maksab abikassa. Lisan weel juurde, et meie praeguse õpetaja hr. Bernhoffiga, kes kiriklikkude asjade eest hästi hoolt kannab ja rahwaga lahkesti läbi käib, hästi läbi saame. Lähemal ajal on meil Estonias lootus uut kooli- ja palwemaja saada, mis eelarwe järele 5000 rbl. ümber maksma tuleb, ja mille tarwis õpetaja südil hoolekandmisel abikassast 2000 rbl. abiraha on lubatud. — Orelid on igas palwemajas. Uued lauluraamatud wõtsime kohe tarwitusele.

Ajalehta tuleb Estoniasse 65 maja peale 50 eks. ümber. Laulukoor asus siin juba ammu ja keelpilli koor 1890. aastast saadik. Külal on oma raamatukogu. Kontsertisi ühes näitemängudega peetakse siin mitu korda aastas. Mõne aasta eest ehitasime selleks õige suure kondserdi-maja, kuna enne etendusi sarades ja kus aga juhtus anti. Kontsertide sissetulekust oleme palwemaja oreli, altaripildi, kiriku kella, kontserdi-maja ja mõnda vähemat asja muret-senud, siis ka kauni summakese Suhumi linna Lutheri-usu kiriku heaks, mis seal warsti ehitama hakatakse, sisse wõtnud. Lindas asus ka hr. Karresi juhatusel juba algusest saadik pasunakoor, aga see puhkab praegu. Ajalehtede arw on Linda külades pisut vähem, aga kontsertisi antakse sealgi ja sammu-takse hoolega eduteed — on ju igas asutuses praegu tublid köster-kool-meistrid ametis. Kooli kasust saadakse täiesti aru.

Mis puutub aga rahwa iseloomusse ja laadiomadustesse, siis peab küll tähenda-ma, et need wäga mitmekesised ja kirjud on.

Virulane (nr. 122), 29. juuli 1906, lk. 2

Rahwast rändas siia igast äärest, kus aga eestlased elavad. Igal ühel oliwad oma nurga iselaad ja ilmawaade. Nii oli siis esiti väga palju waenu ja kohtukäimist, aga nüüd on inimesed ammugi üksteisega harjunud, abielusse heitmise läbi enamasti sugulaseks saanud jne., tülid ja kohtukäimised on siis ka õige wäheseks jäänud — mõned toore uulitsapoiste ja noakangelaste riid, neid leidub ju igal pool ja wiinaklaasi juures tõusnud tülid wäljaarwatud. Leidub weelgi isikuid, kes ajalehtedest üksi sõja- wõi tapmisesõnumid, „kentsakaid” tükka ehk „põnewaid” jutte otsiwad, paremad õpetlikud tükid, juhtkirjad jne. koguni lugemata jätawad ja siis kiruwad, et ajalehtedes midagi sees ei ole jne., nagu igal pool kodumaalgi. Ka ebausklikud unenäo uskujad ei puudu meil — nagu igalpoolgi. Üksikute järele üleüldiselt otsustades peab ütlemä, et Suhumi eestlastel õige waba waade ja laialine silmaring on, mis elu juba õigest waatekohast hinnada mõistab. Wõeraste wastuwõtmine on väga lahke ja südamelik. Mäletan elawalt oma poisikese põlwest ühte juhtumist kodumaalt, kus teekäija talweõhtul tuisuga terwest külüst öömaja ei saanud: kus palju lapsi, kus kalja-astja toeas, kus rätsep õmblemas jne., ühel üks, teisel teine wiga. Wõersil, olgu see Kaukasiast, Krimmis wõi mujal Wenemaal, on sarnane lugu tundmata. Rahwas on ise reisinud ja teab juba, mis teekäijale sõbralik wastuwõtmine tähendab. Kui wõeras tulija weel eestlane on, olgu ta siis Soomest wõi Saarest, siis pole lahkusel enam otsa. Töö — millega siin ju alati raudrakkes ei pruugi olla — jäetakse kohe seisma ja wõerale näidatakse kõik, mis majas ja ümbruses nägemisewäärilist on. Igaüks tahaks wõerast ikka enese juures pidada, mitte aga teise juurde lasta . . .

Sellega ei tahaks ma kodumaalasi weel sugugi haawata, ega üksikute pärast terwet rahwast ühe mütsi alla panna — wõimalik on ju ka, et rahwa ilma-waade 25 aasta jooksul, mis ma sealt ära olen olnud, weel mitmeti muutunud on — leian ju praegu ise juba paar kuud kodumaal wõersil olles niihästi wõeraste kui sugulaste juures, kõige südamelikumast wastuwõtmist ja lahkust. Tahaksin kõik kohad ära käia, kuhu „kaukaslast” tänini kutsutud on, peaksin vähemalt aasta kodumaal wiibima, kuid needsamad kutsujad ise tõendawad, et kodumaal ikka praegu kohte ja külüst leidub, kus tundmata teekäijat kuidagi öömajale ei taheta wõtta. See tuleb muidugi umbusaldusest nende juures ette, kelle silmaring liig kitsas, kes ise kusagil kaugemal käinud ei ole: Kaukasiast ja Krimmis sarnaseid üksikuid wõeraste põlgajaid ette ei tule. Ehk küll meie elu Kaukasuses mõnestgi tükist weidi lähedam on, kui Eestis, ei puudu tal ka omad warjuküljed, needsamad, mis Eestisgi elu kibedaks teewad. Üks nendest olgu nimetatud — *joomine*. Kõrts on meil siin kaunistigi au sees, nagu kahjuks ka Eestimaalgi, wahest ehk selle iseäraldusega, et siin joowastawate jookide kauplused isemoodi — enam loomalauda moodi wälja näewad.

Kui meie kuhugi wiinakauplusesse sisse astume, siis näeme sigu, wasikaid ja kolesuuri härgi — kohe päris kari — kes põrandal ja riulitel jalad püsti ühe-teise otsas seliti maas on. Tule appi, mis see tähendab? Ära sõber ehmata, need on nahkastjad, mis üle mitmed on seletust soowinud, ja mida ka piiblis

nimetatakse. Nahad on nimelt umbselt loomade seljast ära võetud, seest ära waabatud ja wiina täis pandud. Nad on paremad, kestwamad, ei kuiweta ja on kallimad kui puust aamid. Jalgade otsas on korgid; et korki alati naha sisse tülakas on panna, siis pruugitakse ühe jala otsas paela. Tahab ostja wiina, tõmbab müüja paela lahti, laseb härja jala otsast soowitud osa pudelisse joosta ja seab jala otsa uuesti kinni. Mis mõeldul wiin härjanahas väheneb, sedamööda läheb ka — härja kõht tühjaks . . .

Kuigi ka eestlaste elu ja olu siin üleüldistes peajoontes nõndasamuti areneb ja kujuneb, nagu ikkagi rahwa elu Eestis ja igal pool, — ühte iseäraldust Kaukasuse eestlaste juures ei wõi aga mitte nimetamata jätta, ja see on: oma sugu ja rahwuse alalhoidmise tung.

Teiste rahwastega segamist tuleb eestlaste juures väga vähe ette. 24 aastat on eestlased Suhumis elanud, ja selle a'a sees on kõigest kolm Eesti neiu muulastele mehele läinud: üks wenelasele Wene asukülasse, teine kaukaslasele (mingrel, majaomanik linnas) ja kolmas, Linda külast, läks trahteripidajale grusinlasele. Meestest ei tea ühteainust olema, kes wõerast rahwusest kosinud oleks. Kellel siin oma kohast ei juhtu olema, läheb ennem ja toob kaasa kaugelt kodumaalt. Linda külades on küll ka lätlastega segamist ette tulnud, aga mitte eestlaste kahjuks. Esiteks on lätlased meiega ühte Lutheri usku, teiseks on nad eestlaste hulgas elades Eesti keele täiesti ära õppinud — päris eestlasteks saanud. — Eesti tüdrukud on linnas väga otsitud teenijad. Algajale, kes weel keelt ega teenistuse asja suurt ei tunne, maksetakse kõige vähemalt 6—7 rbl. kuus, neile aga, kes oma ametit juba mõistawad, maksetakse harilikult 10 rbl. kuus; kes weel pesta ja triikida wõib, saab 12—13 rbl., ülespidamine muidugi prii. Kuid wiisakal neil on siin weel rohkem kui kodumaa linnades oma au puhta hoida. Kaukaslased ja kõik homikumaa rahwas on liig kiimalised — kuuendat käsku pole neil nagu olemasgi . . .

Ülepea peetakse siin eestlastest ja hiljemal ajal ka lutheri-usust suurt lugu. Selleks, et lutheri-usk siin au sisse, sai oli väikene juhtumine põhjuseks. Kui mõne aasta eest Lutheri-usu piiskop Moskwast ringreisu tehes Suhumi sõitis, anti kohase walitsuse poolt käsk, et piiskopi tarwis kuus hoost walmis olgu. Kuna ametnikud wenestamise tuhinas Lutheri-usust midagi teada ei tahtnud ja harimata hulk muud ei teadnud, kui et igaüks, kes õigeusuline ei ole, „не крещень” (ristimata) on, hakati nüüd korraga imestama ja harutama: „Kui teie piiskop nii suur mees on, et kuue hobusega sõidab, siis peab teie usk suur olema.” Seda arwasiwad nad muidugi sellepärast, et õigeusu piiskop sõidab enamasti neljahobuse tõllaga ja wahest ka kahe ja kolmega. Lutheri-usu piiskopil polnud kuut hoost ka sugugi ta enese sõidu jaoks tarwis, sest et tal reisul ju tõlda ei olnudgi, waid need oliwad ratsahobused tema saatjate jaoks.

Ja! Tuuma hinnatakse koore, inimese wäärtust rikkuse ja riiete järel, mis siis usugi wäärtust piiskopi sõiduhobuste paljuse järel hinnata ei wõi?! . . .

Usk on küll hoopis ise asi kui rahwus, aga siinsed õigeusulised eestlased püüawad igal wõimalusel Lutheri usku tagasi saada, osalt sellepärast, et õigeusk neile wenestamise tuhinas nagu kaela sunniti, osalt aga sellepärast, et

siinse õigeusu preestrite ja munkade kõlwatu eluwiis neile usu wastumeelseks on teinud.

Keelemurak oli Kaukasuse wäljarändajate keskel esiotsa wäga mitmekesine, nagu rahwa hulgas kunagi, kes igast äärest kokku tulnud, aga rohke kirjan-duse ja ajalehtede lugemise tõttu on keel nüüd peaaegu kõikide juuers ühi-seks kirjakeeleks muutunud. Ainult mõned wanemad inimesed on weel, kes küll Tallinna murdes loewad ja selgelt kirjutawad, aga jutuaajamiseks puhast Tartu murrakut tarwitawad. Ka tulewad Eesti keele sõnade asemel mõned wene keele sõnad jutu sees ette, nagu theejoomise asemel „tsäid” (чай) jooma, õnne peale midagit tegema — „riskuitama” (рисковать), kõndima wõi purju-tamise peal olema — „kuläitama” jne. Sellega oleme eestlaste käekäiku lige-malt tähele pannud.

Ehk küll „lehetalu peremehe” ruumi ihususe üle siitsaadik kaebada ei wõi, ja ka materjal weel lõpnud ei ole, pean siisgi mõtlema, et lehe ruum üksi minu päralt ei ole. Mis tähtsam, sellest olen ikka jõudu mööda rääkinud, ja kui Kaukasuse asjad sedawõrt huwitama peaksiwad — eks wõi siis edespidi, kui elu antakse, weel mõnda rääkida. Tahaksin ainult kahe küsimise peale, mida mulle tihtigi ette pandud, weel lühidalt kosta. Esiteks: „Kas kodumaa järel kahju ei ole?” Wõtame wõrdluseks. Kui wõerasema last eab kui uhkesti ehi-taks, hästi söödaks jne., aga ema südant anda ei suuda, siis puudub lapsel ik-ka weel midagi; aga kui oma ema nutjat last ka teisiti waigistada ei suuda, kui et ta — jämedast riidest põllenurgaga lapse silmad kuiwatab . . . põllenurkas on ometi soe ema süda: laps jääb wait . . .

Mina isiklikult tunnen kodu- ja wõerapaiga wahel sedasama wahet, ehk küll teiste kohta õiget otsust ei tohi anda. Aga ema põllenurk ei aita siis ka, kui seal leib puudub . . . Olen küll paar kuud kodumaal üliõnnelik olnud. Siin on wana ja armas kodu, armsate ja unustamata sõpradega, aga Kaukasia on uus päris kodu kõige majandusega . . . Midagi ei aita, pean mõne päewa pärast tagasi minema! Kodumaa jääb küll hinge põhja, kui armsam mälestus lapse-põlwe õnne-ajast, aga liig raske on seal elada. Üksi näha ja waadata tahaks teda alati. Suurem jagu ei tunne wahest kodumaa järele mingisugust tungi, ja nooremad, kes juba wõersil sündinud, ei teagi muust kodumaast. Soowime, et kodumaa kosuks ja kaswaks ja peame teda ikka meeles — kahjutunde kannatame ära! . . .

Teise küsimise peale: „kas eestlastel wõib Kaukasia tulewikku olla?” kostan: Igatahes, kui aga sealne pärisrahwas meile liiga ei tee! Seda „aga”t mõni wahest kardabgi, kuid ärgu unustatagu, et see kahtlane „aga” üle ilma ühtewiisi maksab, kuigi „aga” põhjused mitmesugused on. Ehk kes wõib üle-pea edespidiseid eluteesid tunda wõi tulewiku loori üles tõsta? Matematikas wõib küll tundmata arwudega rehkendada, aga *tulewiku* tundmata arwud ei anna meie käes ialgi õiget arwu wälja. Elu on keerd-ülesanne, mis ennast omal ajal, tulewikust iga päewaga uusi arwusid tuues — *ise wälja rehkendab*, ehk teise sõnaga, tulewik kirjutab meie eelarwetele niisuguse lõpuarwe alla, mis meie aimatagi poleks wõinud!

Kes sedagi teadis arwata, missuguseid walupäewi wabakskiidetud kodumaa wiimasel ajal pidi näha saama?! Kuid loota tahame õnneliku tulewiku peale ometi kuigi wahest walupisarad jooksewad . . .

Nuta, ehk naeratad wiimati weel! . .

Adressi küsijatele kostuseks teatan, et minu adress on warsti jälle: Сухумъ-Кале, колонія Эстонія, Юг. Пихлакасъ.